

· SÜLEYMANİYE TIP MEDRESESİ - I*

Tuncay Zorlu

Onaltıncı yüzyılın ortasında Kanûnî tarafından İstanbul'da kurulan ve yaklaşık üç asır boyunca faaliyet gösteren Süleymaniye Tıp Medresesi, Osmanlı Devleti'nin yegâne "tıp medresesi"dir. Bu medrese, kendisinden önceki sağlık kuruluşlarından farklı olarak yalnızca "tıp eğitime" hasredilmiş olduğundan Osmanlı bilim ve eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı sağlık kurumları ve tıp eğitimi konusunda yapılan çalışmalarda bu medrese hakkında bilgi verilmiş ise de, bugüne kadar bu konuda kapsamlı ve müstakil bir çalışma yürütülmemiştir. Bu çalışmamız, söz konusu eksikliği giderme yolunda atılmış bir adım olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devleti kurulmadan önce, İslam dünyasında tıp eğitimi ve tedavi aynı kurumun çatısı altında yürütülmekte ve bu çift işlevli kurumlar "Dârüttıb", "Dârüşşifâ", "Dârüssıhha", "Dârülmerzâ", "Dârülâfiye", "Mâristân", "Bîmâristân", "Şifâhane", "Bîmârhane", "Tımarhane" isimleriyle anılmaktaydı.¹

Selçuklu kültürünün üzerine inşa edilen Osmanlı hastahanelerinde, Türk-İslam hastahane geleneği devam etmiştir. Osmanlılar devrinde, Anadolu Selçuklularının ilim merkezleri (Konya, Sivas ve Kayseri) yerini üç Osmanlı başkentine (Bursa, Edirne ve İstanbul) bırakmıştır.² Osmanlılar, Selçuklu müesseseleri yanında, Bursa'dan başlayarak birçok yerde dârüşşifâlar kurmuşlardır. Bu kurumlarda tıp eğitiminin yapılıp yapılmadığı sorusuna dârüşşifâların mevcut vakfiyeleri cevap verememektedir. Vakfiyelerde tıp eğitiminden söz edilmemesi, dârüşşifâlarda tıp eğitiminin yapılmadığı anlamına gelmemelidir. Zira, dârüşşifâ gibi tıp müesseselerinde, devletin ve ordunun tabib ihtiyacını karşılamak için mutlaka çok sayıda tabib yetiştirildiğine şüphe yoktur.

* Bu makalenin devamı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın gelecek sayısında "Süleymaniye Tıp Medresesi (II)" başlığı altında yayınlanacaktır. Bu makalede, Tıp Medresesi'nin kuruluşu, kadrosu ve mali yapısı ele alınmış olup, ikinci makalede, medresede verilen tıp eğitimi incelenecektir.

¹ D. M. Dunlop, "Bîmâristân", *Ef²*, vol. I, Leiden 1979, s.1223; Arslan Terzioğlu, "Bîmâristân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, s.163.

² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. II, İstanbul 1997, s.20-21.

Diğer taraftan Süleymaniye dârüttıbbının kuruluşuna kadar, teorik tıp eğitimi yapılan ayrı bir tıp medreseye şimdiye kadar rastlanmamış olması da tıp eğitiminin dârüşşifalarda yapıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Hasta tedavisi maksadıyla kurulan dârüşşifalarda; İslam geleneğinin devamı olarak, Selçuklu döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de, hekimlere, usta tabiblerin yanında teorik ve pratik eğitim vererek yetiştirme yöntemi muhtemelen benimsenmişti.³

Kısaca, İslam tıbbının ilk günlerinden Kanûnî Sultan Süleyman döneminde açılan Süleymaniye Tıp Medresesi'ne gelinceye kadar kurulan belli başlı tıp müesseseleri ve buralarda yapılan tıp eğitimi kendine has ve dönem dönem farklılaşan birtakım özellikler gösterse de, bu kurumları tanımlayan ortak parametrenin, uygulamaya dönük ve daha çok usta-çırak ilişkisi şeklinde kendini gösterdiği ve bu kurumların hanedan mensuplarının öncülüğünde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Yalnızca tıp eğitimine hasredilmiş olan Süleymaniye Tıp Medresesi, kendinden önce gelen sağlık kurumlarından bu yönüyle farklılık göstermekle birlikte, kanaatimizce bu medrese, onüçüncü yüzyılda kurulmuş olan Mustansırıyye Medresesi'nde başlayan tıp eğitimi⁴ geleneğinin bir uzantısını aksettirmektedir.

Süleymaniye Tıp Medresesi, Osmanlı döneminin en büyük külliyesi olan Süleymaniye Külliyesi içinde kurulmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a inşa ettirdiği bu külliye, bir yandan eğitim merkezi olması, diğer yandan

³ Nil Akdeniz Sarı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 22, Şubat 1983, s.152-181.

⁴ Abbâsî Halifesi Mustansır Billah tarafından 631/1237 yılında Bağdat'ta kurulan Mustansırıyye Medresesi'ne bağlı olan evyanda tıp eğitimi ve tedavi hizmeti verilmekteydi. Bu binada, tıp eğitimi veren ve kendisine tabib-i Mustansırıyye denilen mahir bir tabip ile on adet tıp talebesi vardı. Medresenin bimaristanında parasız olarak ilaç ve tedavi hizmeti verilirdi. Bunun yanısıra hesap ve ferâiz (miras hukuku) dersleri de orada tedris olunurdu. Medresede ayrıca bir Darülhadis ve dört mezhep için dört evyan vardı (Hüseyin Emin, *el-Medresetü'l-Mustansırıyye*, Bağdad 1960, s.55-58; Noorollah Kassai, a.g.e., s.213-215). Ayrıca bu medrese, 961/1553 tarihinde pâye bakımından yirmili bir medreseydi. ("Bağdat'ta Mustansırıyye Medresesi'ne yevmî yirmi akçe ile müderris olan Hasan, fakîrim deyu istida-yı inayet etmeğın berat resmi Bağdat hazinesine alına deyu buyruldu, 19? Ca 961." BOA, Kamil Kepeci-Ruus, 211, s.57. Biz bu vesikanın numarasını Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.74'den aldık ve vesikayı arşivden bularak okuduk). Mustansırıyye Medresesi, bütün bu özellikleriyle, dört medresesi (Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbî), birer Darülhadis, Dârülkurra, Tıp Medresesi, Darüşşifâ ve Dârulakâkîr'i olan Süleymaniye Külliyesi gibi bir külliye özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan yaklaşık 1556'da inşa edilen, bir müderris ve sekiz talebesi olan Süleymaniye Tıp Medresesi ile Mustansırıyye Medresesi'nin tıp eğitimi verilen evyanı arasındaki benzerlikler, birincisinin ikincisi örnek alınarak yapılmış olabileceğini ya da o geleneğin bir uzantısı olarak planlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

sosyal gayelerle yapılan imâreti, sağlık hizmetlerine tahsis edilmiş dârüşşifâsi, mesire ve dinlenme yerlerini aratmayan çevre düzenlemesi, yakınlardaki çarşılarıyla, onaltıncı yüzyıldan itibaren İstanbul'un sosyal ve bilim hayatının önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Süleymaniye Külliyesi'nin kuruluşu hakkında yazan birçok tarihçi, araştırmacı ve yazar külliyeinin inşa tarihiyle ilgili olarak farklı tarihler vermiştir.⁵ Çok sayıda kaynağı inceleyen Ömer Lütfi Barkan, araştırmalarının sonucunda Süleymaniye Câmî'nin 1550 - 1557 yılları arasında, Külliye içindeki diğer yapıların ise 1553 - 1559 yılları arasında inşa edildiklerini ortaya koymuştur.⁶

Süleymaniye Külliyesi'nin vakfiyesine göre Külliye içinde câmî dışında, dört medrese ile birer dârülhadis, dârüttıb, dârüşşifâ, imarethane, tabhane, hamam ve diğer bazı yapılar mevcuttur.⁷ Evliyâ Çelebi de, Külliye'nin içindeki diğer yapılar yanında bir "medrese-i ilm-i tıb" ve bir "dârüşşifâ" bulunduğunu kaydetmektedir.⁸ Ebu Bekr b. Behram Dımışkî de Külliye'nin kısımları hakkında bilgi verirken, "hastalara, fıkara ve gurebâya, mecnunlara ilaç için müteaddid hücreleri hâvî ve içinde çeşmeyi ve suyu muhtevî bir hamam olan bir dârüşşifâ" bina olunduğunu ve "Fenn-i tıbbî tahsil için dârüşşifâ hizasında fevkânî bir medrese" yapıldığını kaydetmektedir.⁹

Uzunçarşılı, Süleymaniye Külliyesi'nde dârülhadisten başka tıp, tabîi, riyazî ve sair dinî ve hukûkî ve edebî ilimler eğitimi verilen altı medrese ile hastahane, imaret, tabhane, hamam ve sair müstemilat bulunduğunu kaydetmiş ise de¹⁰ Vakfiye'ye göre, Külliye'nin kısımları arasında riyazî ve tabîi ilimlerin eğitimine hasredilmiş herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Son zamanlarda yapılan bir araştırma, Süleymaniye Külliyesi içinde riyazi ve tabii ilimler için özel bir medrese bulunmasa da, bu bilimlerin öğretilmiş olabileceğine işaret etmektedir: İhsanoğlu, sadece naklî ilimlerin öğretilmesini öngören daha önceki medrese vakfiyelerinden farklı olarak Fatih Medreseleri'ne ait vakfiyede ilk defa

⁵ Seyyid Lokman, *Hünernâme*, Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi, nr.1524, v.284b; Celalzâde Mustafa, *Tabakatü'l-memalik ve derecatu'l mesalik*, Millet Kütüphanesi, nr.779, s.918-934; Ali, *Künhü'l-ahbar*, c. 1, v. 94b ve 95a.; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* (Sahâifu'l-ahbâr fi vekâyi'ü'l-asâr) Türkçeleştirerek yayına hazırlayan İsmail Erünsal, İstanbul 1974, c. 2, s.575; Ebu Bekr b. Behram Dımışkî (terc.), *Kitab-ı nusretü'l-islam ve's-sürûr fi tahrir-i kitab-ı atlas-ı mayor*, Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü Kütüphanesi, nr.325-333, v. 106-108; Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, MEB, İstanbul 1991, s.8 ve 32; İsmail Hamî Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronoloji*, c. 2, s.262 ve 306.

⁶ Barkan, *Süleymaniye Camii ve İnşaatı (1550-1557)*, c. 1, Ankara 1972, s.47-92.

⁷ Kürkçüoğlu, Kemal Edip (yay.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1962.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. I, Nşr. O. Ş. Gökyay, İstanbul 1996, s.65

⁹ Ebu Bekr b. Behram Dımışkî, a.g.e., v. 106-108.

¹⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.34.

“naklî ilimler yanında akli ilimlerin de öğretilmesi”nin öngörüldüğüne dikkat çekerek, medrese eğitimindeki bu değişikliğin Süleymaniye Medreseleri’nde de kendini gösterdiğini, Süleymaniye Vakfiyesi’nde bütün akli ve naklî ilimlerin müzakeresinin müderristen resmî olarak istenmesinin, akli ilimlere resmî bir onay anlamına geldiğini belirtmiştir.¹¹

Süleymaniye Tıp Medresesi’nin kuruluşu

Kanûnî Sultan Süleyman’ın 1553 - 1559 yılları arasındaki bir tarihte¹² İstanbul’da Süleymaniye Külliyesi dahilinde inşa ettirdiği Tıp Medresesi, Osmanlı tıp kurumları tarihinde bir dönüm noktası kabul edilebilir. Zira bu zamana kadar, dârüşşifâlar bünyesinde yapılan tıp öğretimi, Süleymaniye Tıp Medresesi ile bağımsız bir kuruma kavuşmuştur. Vakfiye’de müderris ve talebelere bahsedilmesi ve “ilm-i tıbb için bina olunan medrese-i tayyibe” şeklinde nitelendirilmesi bu kurumun tıp eğitimine hasredilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Süleymaniye dârüşşifâsı artık tedavi ve uygulama yeri olarak görev yapacaktır.¹³

Süleymaniye Tıp Medresesi’nin kurulmasındaki en önemli etken, onaltıncı yüzyılda Osmanlıların hekim ihtiyacıdır. Anlaşıldığı kadar, dârüşşifâlarda yetişen hekim sayısı, ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bilinen ilk Osmanlı dârüşşifâsı olan Bursa Yıldırım Bayezid Dârüşşifâsı’na hekimbaşı olarak Memluklar’dan hekim istenmesi, bu işi yapabilecek hekimlerin o devir Osmanlı şehirlerinde yeterli sayıda bulunmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Zira devlet, yeni yeni şekillenmeye başlamıştır ve hekim yetiştirecek bir kurum henüz yoktur. Osmanlı ülkesine dış ülkelerden tabiplerin gelişi

¹¹ E.İhsanoğlu, “The Ottoman madrasas and the teaching of jurisprudence since the beginning until the reign of Kanuni Sultan Süleyman”, 17-19 Nisan 1998’de Harvard’da düzenlenen “Law and its application in the Ottoman Empire” konulu toplantıda sunulan basılmamış bildiri, s.6-7.

¹² Tıp Medresesi binasının müstakil olarak inşa tarihini kesin bir şekilde bilemiyoruz. Ancak, Ömer Lütfi Barkan, inşaat defterlerine dayanarak yaptığı araştırmalar sonucunda, külliyein câmi dışındaki diğer unsurlarının 961/1553 - 966/1559 yılları arasında inşa edildiklerini belirtir. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İnşaatı (1550-1557)*, c. 1, Ankara 1972, s.47-92.; Şehsüvaroğlu, Dârüşşifâ ile Tıp Medresesinin bitiş tarihi olarak 1556 senesini verir. (Şehsüvaroğlu, Bedii N., “İstanbul hastahanelerinin tarihçesi, Haseki Hastahanesi’nin tarihçesi”, *İstanbul İl Yıllığı*, İstanbul 1967, s.448); Osman Nuri Ergin, Külliyein müştamilâtından Tıp Medresesi ile Dâru’l-Akâkîr’in inşası ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “İlk defa olarak resmen hicret-i nebeviyyenin 957’nci senesinden cennet-mekân Kanûnî Sultan Süleyman Han hazretleri, nâm-ı uluvvet-ittisâmlarına izâfetle şöhret-gîr olan camiin civarında bir medrese-i tıbbiye ve yanında bir Dâru’l-akâkîr inşa ve küşâd buyurarak medreseyi bir seririyât-ı tıbbiye mektebi haline ifrâğ buyurmuşlardır. Bu medresede 1132 senesinde meşhur Reisü’l-etibba Ömer Efendi’nin tedrisatta bulunduğu kütüb-i tevârihde mukayyedir” (Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, c. 6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No. 21, İstanbul 1995, s.3048).

¹³ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I, s.144-45; Baltacı, a.g.e., s.21-22.

sonraki yıllarda da devam etmiştir. Meselâ, Fatih'in çevresindeki hekimlerden dördü (Kutbüddin, Şükrullah Şirvânî, Lâfî ve Ataulah) İranlıdır.¹⁴ Kanûnî de, Mûsa b. Hamun'u özel hekimi olarak Saray'da çalıştırmıştır. Saray tabipleri arasında dışarıdan gelme Yahudi hekimlerin yanı sıra Mısır gibi imparatorluğun uzak eyaletlerinden gelen veya getirilenler de bulunmaktaydı.¹⁵ Daha sonraki yıllarda da Saray hekimbaşılığına getirilen mühtedî veya dışarıdan gelmiş bazı tabiplerin bulunması Osmanlı müesseselerinde ve özellikle de Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kurulmasına kadar olan devrede yeterli sayıda hekim yetişmediği izlenimini vermektedir.¹⁶ Ayrıca padişahın birçok defalar ferman ve hatt-ı hümayun çıkartarak ehliyetsiz hekimleri tebabetten men ettirmesi de ortalıkta ehil olmayan birçok hekimin bulunduğunu göstermektedir.¹⁷ Ehliyetsiz hekim ve cerrahlar dışında hastalara yanlış ilaçlar veren aktarların uyarılması¹⁸ doğrultusunda çıkarılan hükümler de, hekim sayısının yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, Süleymaniye Tıp Medresesi kurulmadan önce, geleneksel olarak dârüşşifâlarda usta-çırak ilişkisi içerisinde tip

¹⁴ Tofiqh Heidarzadeh, "İran alimlerinin Osmanlı Devleti'ne gelişi ve Osmanlı bilimine katkıları (Timur döneminin başından Safevi döneminin sonuna kadar," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.II, ed. F. Günergun, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1998, s.211-242.

¹⁵ "Mısır beglerbeğisine hüküm ki Hâliyâ mahruse-i Mısır'da olan tabiblerden Serüddin ve Ahmed nâm kimesneler ilm-i tıbda maharetleri ve her vechile fenlerinde hazakatleri istisma olunmağın buyurdum ki vusul bulduktaki ehil kimesnelere tebbü ve teccüss idüb göresin her kangısı ilm-i tıbda hâzık ve mâhir olub südde-i saadetde hidmete kâdir ise atebe-i ulyâma gönderesin (Kethüdâlarına verildi) fi selhi Safer 976/ 1568." Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.3-4.

¹⁶ Ahmed Refik, a.g.e., s.62-64; *Onbirinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s.8; *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (1689-1725)*, s.28-30, 37, 106-107, 214-215.

¹⁷ II. Selim, Hekimbaşısı Garsüddinzâde Muhiddin Efendi'nin durumu kendisine iletmesi üzerine 8 C 981 / 1573 tarihli bir hüküm irad etmiştir. Bu hüküm Süleymaniye Tıp Medresesi'nin faaliyet gösterdiği ilk dönemlerdeki tıbbî atmosferi tasvir etmesi açısından oldukça önemlidir. Hükümün metni özetle şöyledir: "... bazı kimesneler cerrah ve tabip ve kehhal adına gezüb hengâme (adi dernekler kurup) ve dükkanlarda oturub mücerred celb ve ahiz için Müslümanlara tıbba mugayir ve hikmete muhalif katil şerbetler ve zehirnak müşhiller verip veâdet-i âleme muhalif yâreler açub ve gözlere dahî üslubsuz yapışub muhalif otlar koyub, Müslümanların mallarına ve canlarına zarar irişdirüb..." (Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s.62 ve Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebâbeti Tarihi*, s.225-226. Uludağ, yukarıdaki vesika için 8 C 941/ 15 Aralık 1534 tarihini vermiştir. Kanaatimizce bu tarih sağlıklı değildir. Çünkü sözü geçen vesika II. Selim (1566-1574) döneminde hekimbaşılık yapmış olan Garsüddinzâde Muhyiddin (ö. 981/1581) zamanına aittir. Halbuki Uludağ'ın sözünü ettiği 941/1534 tarihi, Kânunî (1520-1566) dönemi içinde kalmaktadır ve bu devirdeki hekimbaşılar arasında Garsüddinzâde Muhyiddin bulunmamaktadır.

¹⁸ İstanbul kadısına yazılan 8 N 989/1581 tarihli bir hükümde bu konuda uyarılar yapılmaktadır: "... ehl-i hireften olmayub nâhil iken attar dükkanına geçüb Müslümanlara bey' etdikleri edviyeyi yanlış virtüb küllî fesada müddei olduklarından maada bazı tekâlif-i örfiyye vaki oldukta biz attar değılüz deyu muâvenet etmiyüb fukaraya gadr iderler". Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 1495-1591*, s.63-64.

eğitimi verilmekteydi. Süleymaniye Tıp Medresesi'nin açılmasından sonra da bu sağlık kurumlarında sınırlı da olsa hekimler yetişmiştir. Böylece ülkenin hekim ihtiyacını Süleymaniye Tıp Medresesi yanında, dışarıdan sınırlı sayıda gelen hekimler ile dârüşşifâlarda ve diğer tıp kurumlarında yetişenler karşılamıştır. Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kurulmasından önceki dönemle ilgili olarak şimdiye kadar ortaya koymaya çalıştığımız tablonun Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşunda etkili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşu hakkında, onyedinci yüzyıldan başlamak üzere değişik yazarlar tarafından çeşitli bilgiler verilmiştir:

Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (ö.1636), *Tarih*'inde "ulemâ-yı etibbâ, ilm-i tıbbâ sa'y eylemek için bir tabib medresesi binâ ettirmişlerdir" demektedir.¹⁹ Ayrıca *Tuhfeü'l-Mimarîn*'de dârüttıb olarak zikredilen yapı²⁰ Osmanlı coğrafya ve kozmografya alimlerinden Aşık Mehmed'in (ö. 1006/1598'den sonra) *Menâzirü'l-Avâlim*'inde "tahsil-i fenn-i tıb için dârüşşifâ hizâsında bir medrese-i fevkânî"²¹ şeklinde geçmekte ve tıp ilminin öğretilmesi yani "eğitim fonksiyonu" ön plana çıkarılmaktadır. Bu bilgiler, Vakfiye'de yer alan "...ve ilm-i tıbb için binâ olunan medrese-i tayyibe..." ifadesiyle de örtüşmektedir.²² Çünkü burada geçen *ilm-i tıb için* ifadesinde, "sadece" tıp ilminin öğretilmesi ve bu konuda eğitim verilmesi için kurulmak istenen bir müesseseye atıfta bulunmaktadır.

Diğer taraftan Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), *Tarih*'inde Süleymaniye Tıp Medresesi'nin açılış gayesini daha özel bir alana tahsis etme eğilimindedir. Bu itibarla eserinde şu düşüncelere yer verir:

"Sultan Süleyman Hân-ı evvel asrında ordu-yı hümâyunlarca ziyade tabib ve cerraha ihtiyaç görülüp icâb-ı vakit ve hâle göre mühendislerin dahî chemmiyeti olduğundan Süleymaniye Câmî-i Şerifi yanında ayrıca bir Tıp Medresesi yapılub etibba sınıfı ayrıldı. Ve civarında bir de dârüşşifâ yapıldı. O zaman Avrupa'da henüz dârüşşifâ yapmak efkârı yok idi..."²³

Görüleceği üzere Cevdet Paşa, Tıp Medresesi'nin açılmasını askerî ihtiyaçların karşılanması gayesine atfetmekte ve başka bir ihtiyaç kaynağından bahsetmemektedir. Aynı şekilde yirminci asır tarihçilerinden Tayyip Gökbilgin, "Osmanlı ordusunun, üssünden uzaklarda savaşması ve gittikçe (İmparatorluğun genişlemesine paralel olarak) büyümesi, hekim ve mühendis ihtiyacını artırdığından Süleymaniye

¹⁹ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Tarih*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr.1434, v. 345a.

²⁰ Rıfka Melül Meriç, *Mimar Sinan*, Ankara 1965, s.23, 33.

²¹ Mehmed b. Ömer el-Aşık, *Menâzirü'l-Avâlim*, Süleymaniye Kütüphanesi, v. 328b.

²² *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.32.

²³ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. I, Dersaadet 1309, s.110.

Medreseleri'nde tıp ve matematik tahsiline ehemmiyet verilmiş, ayrıca tıp medresesi ile bir de dârüşşifâ denilen hastahane tesis olunmuştu" demekte ve Cevdet Paşa'nın görüşünü desteklemektedir.²⁴ Osman Sevki Uludağ ve diğer bazı tıp tarihçileri Cevdet Paşa'dan istifadeyle aynı görüşleri paylaşmıştır.²⁵ Öte yandan bu medreseyi ikinci bir üniversite sitesi ve de tıp fakültelerimizin başlangıcı olarak kabul eden Süheyl Ünver, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin 1827 yılında ordunun ihtiyacını karşılamak için açılan Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Amire'nin kurulduğu dönemde de sivil hekim yetiştirmeye devam ettiğini belirtmektedir.²⁶ Elimizde, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşundan sonraki yüzyıllarda hem sivil kurumlara hem de orduya tabip verdiğini gösteren belgeler bulunmaktadır.²⁷ Ağırığın dönem dönem askerî veya sivil bilim kurumlarına verilmesi, zamanın siyasi ve sosyal şartlarının gerektirdiği ihtiyaçların bir neticesi olarak görülmelidir.

Tıp Medresesi'nin mimarî özellikleri

Tıp Medresesi, Süleymaniye Külliyesi içinde bağımsız bir medrese olarak inşa edilmemiş, çifte medrese şemasında düzenlenmiş, beraberine bir de dârüşşifâ inşa edilmiştir. Bu dârüşşifâda, bağımsız fonksiyonları olan mekanlar (hamam, hastaların tedavi edildiği hücreler, çeşme vs.) da yer almıştır.²⁸

Mürşide Baykal'ın Süleymaniye Tıp Medresesi'nin mimarî yönüyle ilgili olarak verdiği teknik bilgilere bakarsak; medrese, câmiin güney-batı cephesinde Tiryakiler Çarşısı dükkanlarının üzerinde sıralanmış 12 hücreden ibârettir. Yapı tekniği burada sadedir. Arazi meyilli olmadığı için takviye sistemine ihtiyaç kalmamıştır. Düz duvarlar buna kâfi gelmiştir. Câmi cephesi düz bir duvar halinde devam eder, küfeki taşından muntazam dikdörtgen bloklar halinde demir kenetlerle tutturulmuştur. Arka cephe ise büyük bir bahçeye bakar. Bu cephe de tuğla tekniği ile yapılmıştır.

²⁴ Tayyip Gökbilgin, "Süleyman I", *IA*, c.5, İstanbul 1967, s.152-153.

²⁵ Uludağ, *a.g.e.*, s.111-112.

²⁶ Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, İstanbul 1983, s.19.

²⁷ Örnek teşkil etmesi açısından BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.759'da bulunan 27 C 1182 tarihli vesikayı sunmak istiyoruz: "Cerrâhin-i Hassadan el-Hâc Ebubekir halife mübarek rikab-ı kâmiyâya arzuhal sunup ordu-yu hümâyün sefer nüsret eser vâkî oldukta ordu-yu hümâyün mihnet mekrûnda asâkir-i İslam zafer encâm için cerrahbaşı nasb ve tayin olunagelmekle emektarlarından ve şayeste-i inayet olmağın hizmet-i mezbûrede istihtâm olunmak babında istirham-ı inayet ve ser cerrâhin-i hassa Mehmed Ağa'dan sahib-i arzuhal müma ileyh el-Hâc Ebubekir halifenin fenninde maharet ve hazakatı istintâk olundukta mezbûr ordu-yu hümâyün nüsret makrun cerrah başılığına şayeste ve fenninde maharet ve hazakatı cümle cerrahin içinde müsellemler olduğunu takrir eylediğinden mâada medrese-i tıbbiye-i Süleyman Hânî'de ilm-i teşrih ittıla' için derse hazır ve hizmet-i mezbureye şayeste olduğunu ser etibbai hassa Ahmed Efendi Zâde hazâkatlı Mehmed Emin Efendi i'lâm etmekle i'lâmı mücibince orduyu hümâyün cerrah başılığı müma ileyhe tevcih olundu."

²⁸ Gönül Cantay (Güreşsever), *Anadolu Türk Mimarisinde Dârüşşifâların Gelişmesi*, İ.Ü. Ed. Fak. Doçentlik Tezi, (basılmamış), İstanbul 1982, s.131 vd.

Hücrelerin kubbeleri tuğladan olup üzerleri kurşun levhalarla örtülüdür. Bu kubbeler arasında yükselen küfeki taşından bacalar ince bir zevkle yapılmıştır. Genel görünüşü çok sade ve hareketsizdir.

Hücreler ince uzun, dikdörtgen bir koridorun cadde tarafında sıralanmıştır. Bunlar gayet küçük olup, koridora açılan birer kapıya, caddeye açılan birer pencereye sahiptir. İki yandaki odalar koridoru enine baştan başa kateder. Bunlar ikişer kubbelidir. Koridorun arka tarafında 27 penceresi vardır. Sol tarafında dar ve yüksek bir merdivenle aşağıya inilir. Fakat bu, medrese restore edilirken konmuş olmalıdır. Çünkü aşağısı tamamen dükkandır. Bugün bu dükkanların bir kısmı bu binaya verildiğinden teşkilat biraz karışıktır.

Tıp Medresesi'nin bugünkü giriş kapısı, Süleymaniye Câmiinin karşısındadır. Bir kapı da Askerî Matbaa'ya açılmaktadır. Bu kapıdan girilince bir medivenle hücrelere çıkılır. Koridor meyilli ve alçak bir çatı ile örtülüdür. Odalar ise kare şeklinde olup hepsi aynı büyüklüktedir. Oda kubbeleri yuvarlak ve yayvandır. Duvarların yuvarlak kemerleri üzerine oturur. Odalardan birbirine geçilir. Her odada birer ocak vardır. Yerler altıgen taşlarla kaplıdır. Sokağa açılan pencereler dikdörtgen şeklinde olup duvar kalınlığı kadar derindir. Dıştan sivri kemerli alınlıklar vardır ve bunlar dökme parmaklıdır. Odalardan koridora açılan kapıları dikdörtgen şeklinde olup bir insanın zor geçebileceği kadar küçüktür. Koridorun arka tarafa bakan pencereleri çok küçük dikdörtgen şeklindedir. Alt kat tamamen farklıdır. Dükkanlar şekillerini muhafaza etmiştir. Arkada bir koridor bırakılmıştır. Ön taraf ise kemerlere kadar küfeki taşıyla doldurulmuştur. Bu kemerlere cam konularak aydınlatma tertibatı yapılmıştır. Bunlar koridora açılan çapraz tonozlu ve beşik tonozlu dükkanlardır. Koridorun orta kısmı çapraz tonozla örtülü olup iki yanı beşik tonozla örtülmüştür. Bu tonozlar bahçe cephesinde muazzam küfeki pâyeler tarafından taşınır. Bahçe cephesinde iki pâyeye arasına yuvarlak kemerler konmuştur. Kemerlerin içi yine camla kapanmıştır. Bu koridorda 6 oda vardır. Tıp tahsili yapan talebelere tahsis edilen bu medresenin her hücresinde demirbaş olarak yüksek bir minder ile bir dolap vardır. Arka bahçede bulunan dersane kısmı bugün tamamen yok olmuş bunun yerine modern bir doğumevi (Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi) yapılmıştır.²⁹

İkinci Meşrutiyet sonrasında İstanbul'un tüm medreselerinin tek bir çatı altında toplanarak oluşturulan "Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye Medresesi" kapsamına alınan Süleymaniye Tıp Medresesi hakkında tutulan 1330/1914 tarihli rapor, Tıp Medresesi binasının o yıllardaki durumu hakkında bilgi vermektedir. Rapora göre, o dönemde Tıp Medresesi'nde sonradan yapılmış iki baraka ile 12 esas odadan müteşekkil toplam 14 oda vardır. Bina havalandırmaya ve güneş almaya müsaittir. Ayrıca, banyo,

²⁹ Mürşide Baykal, *Süleymaniye Külliyesi* (Basılmamış mezuniyet tezi), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul 1952, s.43-44.

çamaşır ve abdest yerleri de mevcuttur. Odalar harap bir vaziyette olsa da iyi bir onarım sonrasında 20 kişinin eğitim görebileceği uygun bir mekan haline getirilebileceği ve halihazırda mahzurlu olabilecek sağlık şartlarının iyileştirilebileceği düşünüldüğünden, onarılacak binalar kapsamına alınarak bir eğitim müessesesi olarak düzenlenme yoluna gidilmiş ve bu doğrultuda bir kadro belirlenmiştir. Ancak raporun son satırlarında geçen ifadelerden bu binanın 21 Kânûn-ı evvel 1334/ 21 Aralık 1918 tarihinde yangın mağdurlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁰ Tıp medresesi, bugün birkaç mekan dışında yok olmuştur. 1928’de İstanbul Vilâyeti Dâimî Encümeni, tıp medresesine ait 15 odayı kira için müzayedeye koymuştur.³¹ Bina, 1944-45 yıllarında Dr. Lütfi Kırdar’ın valiliği ve belediye başkanlığı zamanında onarılmış olup, 1946 yılından beri “Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi” olarak kullanılmaktadır.³²

Süleymaniye Vakfıyesi’nde belirtildiği halde yapıları tesbit edilemeyen külliye kısımlarını inceleyen Uğur Tanyeli, Tıp Medresesi’nin yakınındaki odaları Süleymaniye Külliyesi’nin, orjinal ve özgün halleri tesbit edilemeyen kısımları arasında zikreder. Tanyeli, bu odaların söz konusu medresenin içinde konumlandığı, adanın güneybatı kesiminde yapılmış olabileceklerini, çünkü içerisinde sadece 8 öğrencinin eğitim gördüğü tıp medresesinin bu adadaki boşluğu dolduracak genişlikte olamayacağını ifade etmekle beraber sözkonusu kesimde de gözlemlenebilir bir kalıntıya rastlanmadığını belirtmiştir.³³

Seyyid Lokman’ın onaltıncı yüzyıla ait *Hünernâme* isimli eserinde “...altıncısı ki dârü’t-tıbdır ol dahî hidemât-ı hümayunda reisü’l-etibba olan hekimbaşları tasarrufunda on hücreyi şâmil...”³⁴ cümlesi yer almaktadır. Bu ifade, daha önceki ikinci el kaynaklarla karşılaştırıldığında Tıp Medresesi’nin oda sayısı hakkında farklı rakamların verildiği görülür. Orijinal hali pek bilinmediğinden ve birkaç defa onarım geçirdiğinden medrese odaları için verilen rakamlar sanat tarihçilerinin gündemini işgal etmiştir. Ancak *Hünernâme*’de geçen on sayısı kanaatimizce en güvenilir rakamdır. Zira bu eserin müellifi Şehnâmecî Seyyid Lokman (1601’de hayatta) Kânûnî (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murat (1574-1595) dönemlerinde

³⁰ Raporla geçen ifade “Harîk-zedegân tarafından işgâl olunmuşdur, fi 21 Kânûn-ı evvel sene 1334/1918” şeklindedir (Mübahat Kütikoğlu, “Dârü’l-Hilafeti’l-’Aliyye Medresesi ve kuruluşu arifesinde İstanbul medreseleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1978, s.18 ve 62).

³¹ Nuran Yıldırım, “Süleymaniye Darüşşifası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul 1994, s.96.

³² Mebrure Değer, “Süleymaniye darüşşifası ve tıp medresesinin bugünkü durumu”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, s.189-192; Doğan Kuban, “Süleymaniye Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1994, s.102.

³³ Uğur Tanyeli, “Süleymaniye Külliyesi konusunda bilinenlere bir katkı, ” *Tarih ve Toplum*, c.15, sayı 87, Mart 1991, s.28.

³⁴ Seyyid Lokman, a.g.e., v. 286b

yaşamıştır ve Saray tarafından resmen görevlendirilmiş olan bir kişidir.³⁵ Bu itibarla yazdığı eser, güvenilir bir kaynaktır ve medrese odaları ile ilgili olarak verdiği sayının doğru olması ihtimâli pek yüksektir.

Genel olarak külliye'nin, özel olarak da Tıp Medresesi'nin fizikî özelliklerini korumaya, bunlara gelebilecek herhangi bir zararı ortadan kaldırmaya yönelik birtakım fermanların çıkarılmış ve bu konudaki suç ve yolsuzluk iddialarının üzerine hassasiyetle gidilmiştir. 1 Recep 985 tarih ve 551 sayılı hükümde Mimar Sinan'ın evine nizama aykırı olarak su almasıyla ilgili bir vesika³⁶ bulunmaktadır. İstanbul Kadısı'na hitaben yazılan bu vesikada Mimar Sinan Süleymaniye Külliyesi'nin suyunu şahsi çıkarları için kullanmakla suçlanmaktadır. Suyun kaçak kullanımı Tıp Medresesi ile diğer üç medresenin su kaynağını tüketmekte ve bu kurumlarda su sıkıntısı yaratmaktadır. Bu vesika, Tıp Medresesi'nin su tesisatının güvenliğini sağlama hususunda devletin titiz bir tutum içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle Külliye'nin kısımları inşa edildikten sonra kendi başına bırakılmamakta, korunmaktadır. Yine külliye içindeki su yollarının teftişiyle ilgili olarak hatt-ı hümayunlar çıkartılarak Mimar Davud Ağa'nın (1007/1599)

³⁵ "Seyyid Lokman Şehnâmecî Eflâtun'un halefidir. Eflâtun'un da selefi Fethullah'tır. Seyyid Lokman Eflâtun'un yerine 977/1569'da şehnameci olmuştur. Eserinde adını Seyyid Lokman ibn Hüseyinü'l Aşurî diye yazar. Başlıca eserleri Selef-nâme, Halef-nâme, Muasır-nâme, Şehzâde Selim'in kardeşi Bayezit ile vuku bulan Konya muharebesine dair Zafer-nâme, Selimşahnâme'dir. Üçüncü Murat namına da Şehinşahnâme adlı bir eser telif etmiştir. Son eseri 985/1577'de padişaha takdim edilmiş, bunun üzerine vaktiyle Eflâtun tarafından yazılmış olan Hünernâme'nin bazı yerlerinin tashih edilip değiştirilerek yeniden yazılması ve yaldızlanması emir edilmiştir. Hünernâme, on altıncı asrın en nefis eseridir. Bu asrın kıyâfetlerini gösterir, bundan nefis eser yoktur. Resimler gayet zarif ve boyalıdır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir." (Ahmed Refik, *Onuncu Asır-ı Hicride İstanbul Hayatı*, s.35-36).

³⁶ "...rikâb-ı hümayunuma rik'âlar sunulub Mimarbaşı olan Sinan için Sultan Süleyman İmâretî suyundan bir lüle su alub kendü kapusu önünde bir büyük hazinelü çeşme bina idüb ve çeşme kurbinde mermerden bir sandık şeklinde bir nesne yaptırub çeşme canibinde bir delük koyub öte canibe künk döşeyüb evlerinde hamamlar ve musluklar etdirüb ve taşra çeşmenin lülesine arslan başı bir oluk peyda idüb çeşme lülesine berkidüb su hazinesin günde iki defa tamam boşaldub ve Kağthane suyu kâh serseri uğradığı yere kendü evinden kuyu kazub ve lağım edüb ol kuyuyu dahi istimal idüb ve kendü evi tafında dükkânlar tamam olduğu yerde üstü kurşun örtülü bir damı kesdirüb kurşunun ve kerestesin evine taşidub vakfa gadr eylediği hususu vech-i meşrûh üzere olmağla Tıp Medresesi ile üç medresenin suyu kalmayub abdeste ve sayır havayice kifâyet eylemediği yazılıb şikâyet olunmağyçün vakf-ı mezbûrun mütevellisi marifeti ile mezbûr yerlü yerinde görölüb arz olunmağyçün rik'a aynı ile sana gönderildi. Buyurdum ki gönderilen rik'ada mastûr olan mevâdd yerlü yerinde mütevellî marifeti ile teftiş etdirüb göresin filvâki imâret-i âmire suyundan bir lüle su alındığı vaki midir. Ne temessük ile almıştır. Elinde bir lüle suya emri var mıdır. Tevcih ve kayıt mı almıştır. Ve çeşme kurbinde bina eylediği sandığın imâret-i mezbûre suyuna şer'an zararı var mıdır. Ve Kağthane suyu yerine lağım idüb ol suyu istimal eylediği vâki midir. Kendişi sebeb olduğu vaki midir. Niçin kesmiştir. Emir ile mi kesmiştir. Aslı nedir. Ve sayır isnad olunan hususlar vaki midir. Nicedir yerlü yerinde görüb her hususun aslına ve hakikatine vâkıf ve muttali olub sübut bulduğu üzere mufassal yazub bildiresin Fi 25 C 985 (1577)" BOA, Mühimme 31, Hüküm 551, s.250.

görevlendirilmesi ve su yolları üzerine bağ ve bahçe yapılmamasının istenmesi de Külliye'ye verilen önemi göstermektedir.³⁷

Tıp Medresesi'nin Külliye'nin diğer birimleri ile olan ilişkisi

Külliye kelimesi, isminden de anlaşılacağı üzere birbirine bağlı bir binalar topluluğunu ifade eder. Bu itibarla Külliye içerisindeki bir yapıyı diğerlerinden bağımsız olarak düşünmek doğru olmaz. Ancak, bu konuda sözkonusu yapılar topluluğu arasındaki ilişkilerin doğrudan ya da dolaylı olması gündeme getirilebilir. Meseleye bu şekilde yaklaşıldığında Süleymaniye Külliyesi'nde de asıl konumuz olan Tıp Medresesi'nin doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşimde bulunduğu yapılardan bahsedebiliriz. Tıp Medresesi'nin doğrudan ilişki içinde bulunduğu yapı ve kurumlar; dârüşşifâ, dârülakâkır, tabhane ve imarethanedir. Biz burada Tıp Medresesi'nin birinci derecede ilişkide bulunduğu müesseseleri kısaca tanıtmaya çalışacağız.

Tıp medresesinde eğitim gören talebeler, yatma yeri olarak da buradaki odaları kullanırlardı. Yemeklerini imaretin mutfağında pişen yemeklerden ve m'ekel denen yerde ücretsiz olarak yerlerdi. Okudukları teorik tıp derslerinin uygulamasını Dârüşşifâ binasında gerçekleştirir ve Dârü'l-akâkır'den ilaç ihtiyaçlarını giderirlerdi. Hasta olan öğrenciler Dârüşşifâ'da ücretsiz tedâvi görür ve gerektiğinde tıpkı diğer hastalar gibi hastalıklarının nekâhet dönemlerini tâbhânedeki geçirirlerdi. Temizlik konusunda külliye bünyesindeki hamamdan yararlanırlardı.

Dârüşşifâ (Bîmarhane)

Süleymaniye Külliyesi'nin batı köşesinde bulunan ve Vakfiye'de mâristan olarak geçen bu kurum, Osmanlı hastahaneleri hiyerarşisinin en üstünde yer almıştır. Otuz odası ve iki avlusu vardır. Öğrenciler, Tıp Medresesi'nde haftada dört gün teorik ders gördükten sonra uygulamalı derslerini bu dârüşşifâda yaparlardı. Haseki Dârüşşifâsı gibi 40-50 yataklı olan ve onun gibi 28-30 kişilik geniş bir çalışanlar kadrosuna sahip bulunan bu dârüşşifânın diğer Osmanlı dârüşşifâlarından farkı, bir asabiye (nöroloji) servisinin bulunmasıydı. Bu servisteki hastalara, onbeşinci yüzyılda Edirne dârüşşifâsında olduğu gibi müzikle tedavi uygulanmıştır.³⁸

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl yazarlarının eserlerinde dârüşşifâ hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Seyyid Lokman (1601'de hayatta), *Hünernâme* adlı eserinde Süleymaniye dârüşşifâsı hakkında şunları söylemektedir: "...ve

³⁷ Ahmed Refik, *a.g.e.*, s.28, 30.

³⁸ Şehsüvaroğlu, *a.g.e.*, s.79.

dârüşşifâ için başka hamam ve ferah-nâk dârûhâne yapılub eşribe-i mütenevvia mebzûl ve bir hekim-başıyla birkaç nefer hukemâ ve cerrâh ve kehhâl ve sâyir hademe ve me'külât ve meşrûbât ve setr-i hâb-gâh bi't-temâm ve'l-kemâl yirli yerinde görüleb tedârik olunmuşdur."³⁹ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (ö.1636) ise *Tarih*'inde "Dârüşşifâda başka tabibler vardır ve dahî merzâ-yı fukarâ ve gurebâ ve mecânîn halka muâlece için kıbâb-ı müteaddide ile buyût ve hucurâtı ve bir çeşme-i âbî ve hammâm-ı muhtasarı müstemil bir dârüşşifâ binâ etmiştir."⁴⁰ demektedir. Bu iki kaynaktan anlaşılacağı üzere, dârüşşifâ için bir hamam ve bir eczahane yapılmıştı ve eczahanesinde çok miktarda ve çeşitte ilaçlar bulunmaktaydı. Dârüşşifâ'nın yiyecek, içecek, döşek gibi ihtiyaçları, hekimbaşının, hekim, cerrah, kehhal ve diğer hizmetlilerin bizzat gezerek yerinde yaptıkları tesbitler ile giderilirdi.

Vakfiye'ye göre, Dârüşşifâ'nın personeli ve aldıkları maaşlar şu şekildeydi:⁴¹

Vazifesi	Maaşı (yevmî Akçe)	Maaşı (senevî Akçe)
1 Tabib-i evvel	30	10620
1 Tabib-i sâni	15	5310
1 Tabib-i sâlis	10	3540
1 Kehhal-i evvel	6	2124
1 Kehhal-i sâni	3	1062
1 Cerrah-ı evvel	6	1062
1 Cerrah-ı sâni	6	1062
1 Aşşâb	4	1416
2 Edviye-kûp (her biri)	3	2124
1 Edviye kilercisi	4	1416
1 Edviye vekilharcı	4	1416
1 Dârüşşifâ kâtibi	5	1770
Tabbâh-ı eşribe:		
1 Dârüşşifâ bevâbı	3	1062
2 Tabbâh-ı et'ime (her biri)	3	2124
1 Kâsekeş	3	1062
4 Kayyum (herbiri)	3	4248
2 Ferrâş (her biri)	3	2124
4 Âbrîzî (her biri)	3	4248
2 Câme-şû (her biri)	3	2124
1 Dellâk-Berber	3	1062
Dârüşşifâ masrafı: İlaç için	300	106200

³⁹ Seyyid Lokman, a.g.e., s.286b.

⁴⁰ Küçük Hasan -Beyzâde Ahmed Paşa, *Tarih*, Nezihi Aykut, İ.Ü. Ed. Fak., Yeniçağ Kürsüsü Doktora Tezi, (Basılmamış), Ocak 1980, s.60

⁴¹ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.10.

Dârüşşifâ, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında akıl hastahanesi olarak kullanılmıştır. 1858-65 arasında, İtalyan asıllı Dr. Mongéri (1815-1882) Süleymaniye Bimarhânesi'nin başhekimliğini yapmıştır. Dârüşşifâ, kolera salgını sırasında 1865'te bir müddet karantina olarak kullanılmış, sonradan tekrar akıl hastalarına verilmiştir. Dr. Mongéri, 1873 yılına kadar görevde kalmış, o tarihte çıkan ve koleraya benzeyen bir mide-bağırsak enfeksiyonu salgını üzerine hastalar Üsküdar'daki Toptaşı Bimarhanesi'ne taşınmışlardır. Süleymaniye Dârüşşifâsı, Cumhuriyet'ten sonra 1972 yılına kadar Askerî Matbaa olarak görev yapmıştır. Halen arkada bahçe kısmına eklenen yeni bir pavyonda Süleymaniye Doğumevi bulunmaktadır.⁴²

Dârülakâkîr (Dârûhâne)

Dârüşşifâ'nın bir özelliği de, dârülakâkîr / dârûhane (droglar evi) denen büyük bir eczahaneye sahip olmasıdır.

Dârüşşifâ ile Tıp Medresesini ayıran dar sokak Tiryaki Çarşısı'nın bulunduğu caddeye açılmaktadır ve bu iki yolun köşesinde yani bugünkü Süleymaniye Sağlık Merkezi'nin alt köşesinde eskiden dârülakâkîr yani ilaç deposu bulunmaktaydı. İstanbul'un diğer hastahanelerinin ilaç ihtiyaçları da buradan karşılanırdı.⁴³

Süleymaniye Vakfyesi'nde ilâç hammaddelerini satın almak, ilaçları hazırlamak ve saklamakla görevli kişilerin (aşşâb, tabbâh-ı eşribe, edviye-kûb, edviye kilercisinin, kâse-keş) görevleri şu şekilde özetlenmiştir:⁴⁴

Aşşâb, “İlaç olarak kullanılan köklere, kurutulmuş ve taze otlara ve çiçeklere ait usulün doğrusunu, isimlerini ve niteliklerini bilen, bunların iyi kötü ve diğer özelliklerine vâkıf bir kimse olup, basit ve terkip edilmiş ilaçlar konusunda en iyi usulü takip etmeli. Dârüşşifâ'da lâzım olan aletleri reisin (tabib-i evvel'in) uygun gördüğü şekilde, ihmal etmeden satın alıp getirip, kilere teslim edip, gerektiğinde hazır olup kullanılması için korunmasını sağlamalı. Ama alınan devâlar ve ilaçlar tıp kitaplarında tarif edildiği gibi taze, saf ve kaliteli olmalı; bayat, bozulmuş ve kötülerini almamalı ve aslı varken muadili ile yetinmemeli”dir.

Vakfiye'de *Tabbâh-ı eşribe* için “mâhir, usta ve şurubları pişirmede mahareti açıkça görülen, tam bir ihtimam, gayret ve sebat ile aralıksız hizmet

⁴² Şehsüvaroğlu, a.g.e., s.79-80.

⁴³ Şehsüvaroğlu, a.g.e., s.80.

⁴⁴ *Süleymaniye Vakfyesi*, s.41.

eden” kimseler olma şartı konulurken; *tabbâh-ı et'ime* ile ilgili olarak da “Yemek pişirme konusunda her bakımdan sezgisi ve bilgisi tam olma, mizaçlara ve hastaların hastalıklarına uygun perhiz aşlarını ve diğerlerini vaktinde ve tabiblerin tarifine uygun olarak pişirme, lezzetini ve diğer gerekli şeyleri kararına göre hazırlama” şartı getirilmiştir.

Edviye-kûb için şunlar söylenmektedir: “Devâları döğmek, kökleri vurup ezmek hususunda bilgili, güçlü kuvvetli iki kişi edviye-kub olup vurulup dövülmesi gereken kökleri, tabiblerin tarifi üzerine düzgün bir şekilde döverek, kullanılmaya uygun ve terki edilebilir şekle getirecektir.”

Edviye kilercisi için, “Emin, doğruluktan şaşmayan ve dindar bir kimse ki Dârûhâne’de bulunan macunlar, şuruplar, devâlar ve diğerlerinden haberdâr olacak kilârcı olup, kilerde olan devâları ve akâkiri, basit ve bileşik ilaçların hepsini, her ne var ise koruyup muhafaza edecek ve tabiblerin bilgisi olmadan kimseye bir şey vermeyecektir”denmektedir.

Kâse-keş ise, “Bu hizmeti yapmaya razı olmuş, a’zası kusursuz, sağlam yapılı ve hizmet edebilecek olan yetişkin bir kimse”dir ve görevi şişe gibi kırılacak cam eşyayı taşımaktır.

Vakfiyede, dârûhânedeki bulunan ilâç çeşitleri ve şekilleri ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir: “...ve Dârûhâne-i vesî-i devâ-istinâsı “Fîhi şifâun linnâsi” (Nahl: 69 Onda [Balda] insanlar için şifâ var) ve hıvâne-i menî’-i câmi’ü’l-ecnâsı edviye-i müfredde ve akâkîr-i mâ-lâ-yesi’a’l-kıyas (kıyas sığmaz derecede çok nebâtî ilaçlar) ile meşhûndur ve envâ’-i maâcîn-i nefis-i kâmilû’s-sinâa ve terâkîb-i sedfidü’l-minhâc-ı bür’ü’s-sâa ve tiryâkat-i muhtâr ve cevârişât-ı şifâ-âsârî hâvidür ve eşribe-i sâdiku’t-tecribe ve akrâs-i acibu’l-havâss ve edhân-i musahhihu’l-ebdân ve hubûb u ruoûb ve şüfûfât ve lûûkat ila-gayri zâlik asnâf-i Akrabâdîn-i matbu’ ki kanun-i hükemâ-i pişîn üzere masnu’dur, zahîre ve mîre olmağ-ıçün her zamanda anda mecmû’u mahzûndur. Ve atibbâ’-i elibbâ-i İsfîdem ve Câlînûs-kademi eyyâm-i bihâreynde lûtf u lîn birle mess-i urûk ve cess-i şerâyîn edüp ilâc-i sû-i mizâca mübâşeret ettüklerinde zuafâ vü nâkihîn ber vefk-i nazm (Damarımı yoklamak için beni yatırdığın zaman, cismimde sağlamlığa doğru bir şeyin yürüdüğünü hissettim.) def’aten hayât-i tâze ve kuvvet-i bî-endüze (daha önce kazanılmamış bir kuvvet) bulup...”⁴⁵

Buradan da anlaşılacağı üzere merkez eczâhânesinde müfred devâlarla çok sayıda nebâtî ilaçlar (akâkir, droglar) bulunmaktaydı. Burada çeşitli macunlar, müessir terkipler, seçilmiş tiryaklar, cevârişinler, eşribe (şuruplar), kurslar (tabletler), dühnler (yağlar), habbeler (haplar), rubbûb (luûklar), sūfûfât (fitiller)

⁴⁵ İbid., s.25.

gibi akrabadinlerde yazılı bütün ispençiyarı⁴⁶ şekillere varıncaya kadar sıralanmıştır.

Tâbhâne

Küllîye'nin, Tıp Medresesi ve Darüşşifa ile ilişkisi olan bir yapısı da Tâbhâne veya "tâvhâne"dir. Farsça "tâb" yahut "tâv" hararet, güç ve kudret anlamlarına gelmektedir. Hastahaneden çıkıp da nekahat devresini geçirme yahut taşradan gelip de iş buluncaya kadar barınma ihtiyacını duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştır.⁴⁷ Süleymaniye Vakfiyesi'ndeki ifadelerden⁴⁸ anlaşıldığı üzere, tâbhâne, temiz havalı odaları, geniş bir bahçesi ile hastalıklardan yeni kurtulmuş olanların istirahat ettikleri, nekahet dönemlerini geçirdikleri, nefis içecek ve yiyeceklerle güçlendikleri mekandır. Bir başka deyişle burası tıp medresesi, dâruşşifâ, dârulakâkîr ve imarethâne zincirinin bir halkası durumunda idi.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin akademik personeli: Müderris, Muîd, Dânişmend

Süleymaniye Vakfiyesi'nin, Tıp Medresesi'nde kimlerin görev aldığı, bunların yetkileri ve ücretleri konusunda en aydınlatıcı kaynak olduğuna şüphe yoktur. Bu Vakfiye'deki bilgiler doğrultusunda tıp medresesinde görev yapanlar, akademik personel (müderris, muîd, dânişmend) ve hizmet personeli (noktacı, bevıab, ferraş) olarak sınıflandırmak mümkündür.

Müderris

Vakfiye'de müderrisin sahip olması gereken özellikler, görevleri ve alacağı maaş şu şekilde ifade edilmiştir:⁴⁹

Tıp ilmi için kurulan bu güzel medresede fazilet, uyanıklık, sezgi ve duyularının kuvvetiyle bilinen; sağduyu sahibi, zekî ve beş duyusu sağlam; mantık ilminin inceliklerini bilen ve beden ilminin bütününe en ince noktalarına kadar vakıf; devrin Eflatun'u ve çağın Aristo'su, İsa nefesli tabiblerin arasında seçkin ve Câlinus rütbesinde olanların başında gelen kimse "*Müderris*" olup; ilm talebesine geçmiş hekimlerin kanûnundan derlenmiş ve onlardan yadigar kalmış olan kaideleri öğretme

⁴⁶ Bu kelimenin İtalyanca Spezzler isminden tercüme edildiği düşünülmektedir. Espençiyâr, tabibin arzu ettiği tıbbî maddeleri ve ilaçları hazırlamakla yükümlü olup Akrabadin'de şu şekilde tarif edilmiştir: "*Eczacı diye otlar ve eczalar dükkânında mevcut olup tabibin ismarladığı üzere şerbetler ve macunlar ve haplar yapan kimseye derler.*" (Uludağ, a.g.e., s.204; Naşid Baylav, *Eczâcılık Tarihi*, İstanbul 1968, s.191).

⁴⁷ Pakalın, a.g.e., s.369.

⁴⁸ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.25.

⁴⁹ İbid., s.32-33.

hususunda gayretle çalışıp şifa için önemli şeylerden seçilmiş ve doğru olan kaideleri tahsile özen gösterip, derslerine devam edecek ve diğer lüzumlu şeylerde de yardımcı olacak ve vazifesi karşılığında kendisine günde yirmi akçe verilecektir.

Bu ifadeler, müderris tayin edilecek kişilerin seçiminde dikkatli davranılması, cahil, tıp ahlâkından yoksun kişilerin bu makama tayin edilmemesi gerektiğini zımnen belirtmektedir. İnsandan kuruma doğru bir ahlaki düşünce silsilesi kurulmaktadır. Eğer yönetici iyi ise idâresindeki müessese de iyidir anlayışı ön plana çıkarılmaktadır.

Vakfiyede, külliye içerisindeki bütün medrese müderrislerini kapsayan maddelerin bulunması Süleymaniye Tıp Medresesi müderrisinin görevleri hakkında da bilgi vermektedir. Vakfiyesi'nde geçen "Her ay başında Medrese-i ma'mûrelerinde müderris olan müderrisler imâret-i âmirenin üzerine varup aşun ve etmeğün ahvâlin görüp tarîk-i ıslahı ne ise ana mübâşir olalar"⁵⁰ ifâdesinden de anlaşılacağı üzere külliye içerisindeki tüm müderrislerin ve dolayısıyla Tıp Medresesi müderrislerinin imâretteki yemeğin sıhhatini ve kalitesini denetleyip, bunları düzeltme yolları konusunda rapor hazırlayarak gereken yerlere takdim etme yetkisi de bulunmaktaydı.

Hasan- Beyzâde Ahmed Paşa'nın (ö.1636), "Ulemâ-yı etebbâ, ilm-i tubba sa'y eylemek için bir tabib medresesi dahî binâ ettirmişdir. Tabib dânişmendler kütüb-i tıbdan ol medresesinde ders okurlar ve medrese-i merkûme müderrisi ol medreseden reisü'l-etebbâ olagelmışlerdir. Riyâseti etubbaya pâyedir" açıklamasından, reisülettibbaların Tıp Medresesi'ndeki müderrislerden tayin olunmasının teâmül haline geldiği anlaşılmaktadır.⁵¹

Peçevî (ö.1061/1651), *Tarih*'inde, Tıp Medresesi'ne ilk tayin edilen müderrisin atmış akçe ile hassa tabiblerinden İzmitli hekim İsa oğlu Ahmed Çelebi olduğunu belirtir.⁵² Uzunçarşılı da konuyla ilgili olarak *Peçevî Tarihi*'nde geçen ifadeler yanında birtakım eklemelerle şu bilgileri verir: "...Yine burada tıp tahsiline mahsus olan medrese müderrisliği altmış akçe ile hassa tabiblerinden İzmitli hekim İsa oğlu Ahmed Çelebi'ye verildi ve derecesi hassa hekimbaşılığından bir derece aşağı itibar olundu ve bu medrese müderrisliğinin hekimbaşılığa namzed olacak kadar mesleğinde ihtisası olanlara verilmesi şart kondu"⁵³ demektedir. Peçevî Tarihi'nde "Asr-ı Sultan

⁵⁰ İbid., s.31.

⁵¹ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *a.g.e.*, s.60.

⁵² "... Hekim İsa'nın oğludur ve gayet fâzil ve tebâbette kâmil idi. Câmîi Süleymân Hânide binâ olunan Medrese-i Tebâbet ibtidâ altmış akçe ile bunlara inâyet olundu. Lâkin muammer olmadı ve ecel derdine dermân bulmadı ve târih-i mezbûrda terk-i âlem-i fânî etti. Rahmetullahi Teâlâ aleyh." *Peçevî Tarihi* I, İstanbul 1283, s.462; Ünver, yukarıda geçen tarihte (25 C. 985/1557) bu medresenin suyunun kalmadığını ve tekrar su isalesi için hüküm çıkarıldığını belirtmektedir. Ancak Peçevî'nin zikretmediği bu tarihi nereden aldığını belirtmemektedir. Ünver, "Süleymaniye Külliyesi", s.198.

⁵³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.35.

Süleymân Hânîde Olan Hükemâ” başlığı altında isimleri zikredilen hekimler arasında Ahmed Çelebi dışında Süleymaniye Tıp Medresesi’nde çalışan başka bir isme atıfta bulunulmamıştır. Peçevî, Kânûnî dönemi tabiplerini zikrederken şu isimleri sıralar⁵⁴: Reisülettubbâ Mevlânâ Hekîm Sinân (ö. 951), Mevlânâ Hekîm İsâ (Süleymaniye Tıp Medresesi’nin ilk müderrisi olan Ahmed Çelebi’nin babası), Mevlânâ Hekîm Osmân, Mevlânâ Hekîm İshâk (Hıristiyan iken müslüman oldu), Hekîm Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Şehîr bi-Kaysûnî (Mısır’dan İstanbul’a geldi ve otuz yıl bu hizmette bulundu ve II. Selim’in cülûsundan iki sene önce 1564’te vefât etti). Bu metinde sadece yukarıda zikredilen kısımla Tabib Ahmed Çelebi’nin çalıştığı belirtiliyor. Fakat aynı yıl içinde berş⁵⁵ ve afyona mübtelâ olmasından dolayı vefat ettiğini de öğreniyoruz⁵⁶. Çeşitli arşiv vesikaları, biyografik eserler ve bazı ikinci el kaynaklardan hareketle tesbit edebildiğimiz ve Süleymâniye Tıp Medresesi’nde müderrislik yaptığını bildiğimiz ondokuz isim kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir: Hekim İsâ Oğlu Ahmed Çelebi (25 C 985/1557), Mehmed Bakkal-zâde (ö. R 1004/22 Aralık 1595), Mehmed Efendi (988/1580-81 yıllarında müderrislik yaptığı biliniyor), Sinan Efendi (988/1580-81 yıllarında müderrisliğe tayin edildiği biliniyor), Üsküplü Şemseddin Efendi (Ca 1005/1596’da müderrislik yaptığı biliniyor), Tabib Muhyiddin Efendi (Ca 1005/1596’da müderrisliğe tayin edildi), Hekimbaşı Hayâtî-zâde Büyük Mustafa Feyzi Efendi (?-1692), Ebu’l Es’ad Ahmed Efendi (5 C 1106/1692’de müderrisliği bırakmıştır), Ahmed Efendi (5 C 1106/1692’de müderrislik yapmıştır), Hekim Ayaşlı Şâban Şifâi (?-1705), Mehmed Efendi (11 S 1117/1705’de müderrislik yaptı), Hekimbaşı Ömer Efendi (1668-1723), Mehmed b. İbrahim (ö. 1179/1765), Kâtip-zâde Mehmed Refî Efendi (1093/1682-1183/1769), Tabib Mehmed Arif Efendi (1181/1767’de müderrisliğe tayin edildi), Esseyyid Mehmed Sâlih Efendi (21 S 1187/1773’te müderrislik yaptı), Mehmed Efendi-zâde (21 S 1187/1773’te müderrislik yaptı), Hekimbaşı Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi (?-1801), Sâkip Efendi (ö.1269/ 1852-53).⁵⁷

Muîd

Muîd, îade eden, yani tekrarlayan anlamına gelen Arapça asıllı bir kelimedir. Örfte ise müderrisin verdiği dersi, yaptığı takrîri tekrar eden kimse için kullanılmaktadır⁵⁸. Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)’ye göre; “muîd, dersi dinlemek

⁵⁴ Peçevi Tarihi, c. I, s.460-462.

⁵⁵ Ketten yaprağı ile yapılmış afyonlu şurup. Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türki*, Dersaadet 1317, s.288.

⁵⁶ Baltacı, *a.g.e.*, s.615.

⁵⁷ Süleymaniye Tıp Medresesi’nde müderrislik yapmış olan şahıslarla yine aynı medresede tıp eğitimi görmüş olan tabiplerin hayatları ve eserleri hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Tuncay Zorlu, *Süleymaniye Tıp Medresesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998.

⁵⁸ Ali Himmet Berkî, *Vakfa âit yazılan eserlerle vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen ıstılah ve tâbirler*, Ankara 1966, s.38

için talebelerle birlikte oturur. Ancak bir kısım talebeye dersi anlatmak, onlara faydalı olmak ve ders bittikten sonra dersi tekrar etmek açısından onun dinleyişinin ayrı bir hususiyeti vardır. İşte, müderrisin işi bitince, müidin vazifesi başlamaktadır. Dersin zor kısımlarının açıklanması veya ilk anlatışta anlaşılması güç olan noktaların öğretilmesi hususunda kabiliyeti kıt talebelere yardım etmek, müidin vazifeleri arasındadır⁵⁹.

Mustafa Bilge, müidlik vazifesinin İslam dünyasında ilk olarak hicrî beşinci asırda ortaya çıktığını belirtir ve bu düşüncesini, sözkonusu tarihten daha önce medreselerin olmayışına bağlar. Ona göre müidin vazifesi medreselerle birlikte kendisini göstermiştir. Müid, görevi gereği, müderrisin anlattığı dersi iyice kavrayamamış olanlara yardımcı olmaktı ve medreselerin kurulmasından önce böyle bir aracıya ihtiyaç yoktu.⁶⁰ Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da olmuştur. Makdîsî, Ebu Tayyib et-Taberî'nin bir talebesi olan Ebu İshak eş-Şirâzî'nin Bağdat Nizamiye Medresesi'nin kuruluşundan önce Taberî'nin mescidinde hocasının müidi olarak vazife görmüş olmasını örnek vererek, müidlerin medreselerin kuruluşundan da önce var olduklarını ileri sürmüştür.⁶¹

Osmanlı medreselerinde müid, müderris namzedi anlamına gelirdi. Öncelikle bir müderrisin yanında müid olunur, gereken ilmî ehliyet kazanıldıktan sonra da bir medreseye tayin gerçekleştirilirdi. İlmî seviye bakımından müderris derecesinde olan müidler, çoğu kez medreselerde boş makam bulunmaması sebebiyle müidliklerini devam ettirmek durumunda kalırlardı.⁶²

İlk devir Osmanlı medreselerinde, tıpkı İslam âlemindeki gibi müzâkercilik eden müderris muâvini anlamına gelen müid kelimesi, Fâtih devrinden sonra ve ilk defa Sahn medreselerinde olmak üzere medreselerde oda sâhibi olanlara verilmeye başlanmıştır.⁶³ Hatta Sahn Medresesi ve tetimmelerinde müid olmak için eser telif etme şartı bile aranmıştır. Esasen oda sahibi olanlar arasında eski olanlara müid denilmekteydi.⁶⁴ Onyedinci yüzyıl tarihçilerinden Koçi Bey (*Risâle*'sini padişah IV. Murat'a sunduğu tarih 1040/1630-31) de *Risale*'sinde müidlerin daha küçük rütbeli müderrisler derecesinde olduklarını belirterek, "Sahn dânişmendlerinin eskileri ki müidlerdir, her birine birer tetimme tayin olunup onda sakin olan suhtegân tâfesine ifâde-i ulûm ederlerdi" demiştir.⁶⁵

⁵⁹ es-Subkî, *Mu'îd en-Ni'âm ve Mubîd al-Nikâm*, Leiden 1986, s.150.

⁶⁰ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*. İ.Ü. Ed. Fak. Yay. İstanbul 1984, s.34.

⁶¹ George Makdîsî, *The Rise of Colleges*, Edinburgh University Press, 1981, s.193.

⁶² Gelibolulu Mustafa Alî, *Kühulahbâr*, v. 117b.

⁶³ Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s.573.

⁶⁴ Şerâfettin Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul 1940, (Ayrı basım) s.1.

⁶⁵ *Koçi Bey Risâlesi*, (Eski ve Yeni Harflerle)Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.42.

Bazı günümüz araştırmacı ve tarihçileri, muîdliği günümüz terimleriyle anlatma gayretindedirler. Şahabeddin Tekindağ, muîdliğin müderrislik ile talebelik arasında köprü teşkil eden bir mevki olduğunu ve bir bakıma bugünkü “asistanlık” görevine karşılık gelebileceğini belirtmektedir.⁶⁶ Şerafettin Yaltkaya ise muîd kelimesinin karşılığı olarak bugünkü “doçent” ünvanını kullanmıştır.⁶⁷

Süleymaniye Vakfıyesi'nin Tıp Medresesi ile ilgili kısmında zikredilirken “... müderrisîn ve muîd ve talebe ve müstaid mabeyninde olan müdareseye...”⁶⁸ şeklindeki ifadeden medresede müstaidlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Müstaidler, muîdlerin yardımcıları olan gözde talebelerdiler.⁶⁹ Muîd, müderrisin verdiği dersi tekrar ve talebeyle müzakere etmek yanında talebenin hal ve hareketleriyle de meşgul olurdu.⁷⁰ Muîdler dânişmendlerin, yani talebelerin en üstün ve eğitimde en kabiliyetli olanları arasından seçilirdi. Bu usul talebeler arasında rekabete yol açmakla beraber aynı zamanda teşvik edici bir unsurdur. Dânişmendler arasından muîd olabilecek evsafa bulunanların seçimini müderrisler yapmaktaydı. Muîdlerin kaç sene muîdlik yaptıklarını bugün için kesin olarak söyleyebilmek mümkün olmamaktadır. Ancak en az iki sene muîdlik yaptıkları ileri sürülmektedir.⁷¹ Tıp Medresesi muîdlerinin zaman zaman dâruşşifâ veya saray tabibliklerine tayin olunduğunu müşâhade edilmektedir. Muîd tayinleriyle ilgili olarak elimizde birçok arşiv vesİKası bulunmaktadır. Bu konudaki açıklamalar, makalemizin tayin ve aziller kısmında yapılacaktır.

Muîdler, vefat eden ya da yerleri bir şekilde boşalan saray tabiplerinin maaşlarından mükafaat olarak pay almaktaydı. 1755-56 tarihli bir vesikada yer alan “...Yevmi onbeş akçe vazifeyle hassa tabibi olan Mehmed Emin Efendi İbn Hüseyin fevt olup mahlûlünden yevmi beş akçesi Süleymaniye Tıp Medresesi'nde muîdimiz olan Ahmed Halife İbn İbrahim fenn-i tıbbâ müntesib ve mahal ve müstehak olmağla merkûm dâilerine müceddeden tevcih ve ihsan buyrulmak babında...”⁷² ifadesi bu uygulamaya bir örnektir. Buna göre mahlûl olan onbeş akçelik yevmiyenin beş akçesi Süleymaniye Tıp Medresesi muîdi olan Ahmed Halife İbn İbrahim'e verilmiştir.

Sonuç olarak Süleymaniye Tıp Medresesi'nde muîd; arkadaşları arasında sıvrılmış başarılı dânişmendler arasından seçilen ve müderrisin anlattığı dersi tekrar ve

⁶⁶ Şahabeddin Tekindağ, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s.8.

⁶⁷ Yaltkaya, *a.g.e.*, s.1.

⁶⁸ *Süleymaniye Vakfıyesi*, s.33.

⁶⁹ Mustafa Bilge, *a.g.e.*, s.38.

⁷⁰ Berkî, *a.g.e.*, s.38; Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s.573.

⁷¹ Baltacı, *a.g.e.*, s.33.

⁷² Ser-etubbâ Mustafa imzalı ve 2 Ra 1169 tarihli vesika için bkz. BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.699.

müzakere ederek talebelere yardımcı olan, aynı zamanda talebelerin hal ve hareketleriyle de ilgilenen ve bu vazifesinden dolayı vakıf gelirlerinden pay alan bir görevliydi. Muîdlik makamı, Temmuz 1908'den sonra "idâdî" programlarının bir ölçüde geliştirilmesiyle vücuda getirilen "Sultânî"lerde de aynı vazifeyi görmek üzere ihdas edilmiş, ancak sonra lağvolunmuştur.⁷³

Dânişmendler

Farsça bir terkip olan dânişmend "ilim sahibi sayılan adam" anlamına gelen bir kelimedir.⁷⁴ Terim olarak, medresede muhtasarat tahsilini bitiren kabiliyetli talebeye bu isim verilir.⁷⁵ Dânişmendler içinden hocasının okuttuğu derslerden başarılı olup tayin için bekleyenler "mülâzim" ismini alır ve isimleri "Rûznâme-i Divân-ı Hümâyûn" a geçirilir. Bu silsileyi Koçibey'in *Risâle*'sinde verdiği bilgilerden anlıyoruz. Koçibey meşhur eserinde şunları söylemektedir:

" Mukaddemâ bir tâlib-i ilm *dânişmend* olmak murâd eylese ulemâdan birisi müteharrik olub evvelâ andan mahrec dersi okuyub isti'dâd ve liyâkâtin müşâhede etdikden sonra müderrisinden birine gönderirdi. Andan birine, böyle böyle hâricde ve dâhilde ve sahnada nice müddet dânişmend olub ba'dehû murâd ettiği yerde karâr edüb yolu geldikte mülâzim olub rûz-namçe-i hümâyûna nâmı yazılırdı. Yolu geldikte sahn dânişmendlerinin eskileri ki mu'iddlerdir, her birine birer tetimme ta'yîn olunub anda sâkin olan suhtegân tâifesine ifâde-i ulûm ederlerdi. Bin üç târîhine gelince sahn mu'iddlerinin şimdiki müderrisler kadar vak'(ağırlık) ü i'tibârı var idi. Ve dânişmend olub nice zamân medârisde iştiğâl-i ilm etmeyince mülâzim yazılmazdı. Ve kimse kimsenin icâzetsiz dânişmendin almazdı. Tarîk-i ilm fevka'l-hadd pâk ve mazbût idi, ol sebepten içlerinde câhil ve ecnebî olmayub herbiri yolu ile gelmekle eğer kuzât, eğer müderrisinden cümlesi ilm ü dîni mükemmel ırz ü vekâr sâhibi âdemler olub

⁷³ Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s.573.

⁷⁴ Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s.393.

⁷⁵ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreseleri 'nde İlim* (c.I, İz Yayıncılık, İstanbul 1997) isimli eserinin 52. sayfasındaki 40. dipnotta; Uzunçarşılı'nın, *İlmiye Teşkilatı* isimli eserinde "muhtasarat"ı yanlışlıkla ulûm-i cüz'iyeye sanarak bunların kelâm, mantık- belâgat, lûgat, nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafya gibi ilimler olduğunu söylemekte olduğunu (s.20) halbuki aynı eserin başka bir yerinde (s.26) "muhtasarat"ın Hâşiye-i Tecrid medreselerinde okutulduğunu ancak bunların hangi eserler olduğunu zikretmediğini kaydetmektedir. İzgi, muhtasarat derslerinin Hâşiye-i Tecrid medreselerinde okutulduğunun bilindiğini belirterek bu hususun Fâtih'in Tadrîs Kânunu'ndan kesin olarak anlaşıldığını ifade ettikten sonra Veliyyüddin Efendi, nr.1970, v.121b'den şu cümleleri iktibas eder: "...Müderrisler, softa (suhte) tâifesine tamam şuğl ittireler, muhtasarâtı tamâm okudalar..." İzgi ayrıca, *Kevâkib-i Seb'a*'da muhtasarât derslerinin, sarf, nahiv, mantık ve âdâbu'l-bahs derslerinden ibâret olduğunun açıkca belirtildiğini söyler.

müdürlüğü hâlinde ilm-i şerîfe ve mansıbı hâlinde dîn ü devlete istikâmet ile hıdmet edüb ibâdu'l-İlaha nef'-i mahz (tam menfaat) olurdu"⁷⁶.

Tıp Medresesi'nde ise dânişmend, bir müderrisin nezaretinde tıp ilmi ile meşgul tabip statüsünde olan ve vakıf gelirlerinden iki akçe pay alan ve medrese bünyesinde kendilerine tahsis edilmiş hücrelerde kalan talebeler için kullanılmıştır. Vakfiye'de Tıp Medresesi'nde "Ve sekiz nefer tâlib-i hikmet ve râğıb-ı illet-i sıhhat mü'min-i zâhiru's-salâh ve mütedeyyin kâsıdu'l islâh kimesneler medrese-i mezbûrede dânişmend olup ilm-i tıbbın şuglünde"⁷⁷ sa'y-i belîğ ve fenn-i hikmetin tahsilinde hadd-i bîdirîğ ederlerse vazîfe-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola"⁷⁸ denmektedir.

Yukarıdaki Vakfiye ifâdelerinde; Tıp Medresesi'nde hekimlik öğrenmeye "talip" sekiz kişinin "sağlık sebeplerini bilmeye istekli, gerçek mânâda mümîn ve iyi halleri olduğu bilinen dindar kimseler" olup bunlara "dânişmend" dendiği; tıp ilmi ile hakkıyla meşgul olup bu ilmin tahsilinde bütün güçleri ile son noktasına kadar çalışırlarsa, bu vazifeleri karşısında günde ikişer akçe alacakları kaydedilir.

Görülebileceği gibi vakfiyede tıp medresesine alınacak talebelerin vasıfları hakkında bir takım ifâdeler bulunmakla beraber menşeleri konusunda bir kayıt belirtilmemiştir. O. Nuri Ergin, burada dânişmend diye gösterilen sekiz kişinin medrese tahsilini bitirmiş ancak ihtisas için tıp mesleğine girmiş kimseler; yani tıp medresesi talebeleri olduğunu belirtir.⁷⁹ Yine Ergin, eserinin başka bir yerinde Fatih ile diğer medreselerde "lise tahsilini" bitirmiş olanların Süleymaniye'deki tıp ve hadis medreselerine ve

⁷⁶ Koçi Bey Risâlesi, s.41-42.

⁷⁷ George Makdîsî, bu kelimenin etimolojik bir tahlilini yapar, bir eğitim terimi olarak farklı kullanımlarını inceler ve örnekler verir. Bu tahlilde "ş - ğ - l" kökünden müteşekkil olan "iştiğâl" kelimesi önem kazanmaktadır. Makdîsî, "İштиğâl" in anlamlarını özetle şu şekilde verir: a. Talebenin bir ya da daha fazla bilgi sahasına ciddi bir şekilde yoğunlaşmasıdır; b. İштиğâl, dersten, yani müderrisin verdiği dersten farklıdır. Bu farklılık fakihlerin fetvâlarında açıkça kendisini göstermektedir ve talebelerin, müderrislerin icra ettikleri "tedrîs" den ve "tasnîf" işinden farklı olarak gerek ferdi olarak gerekse bir "workshop" mantığı çerçevesinde derste müderrislerden ya da kendi okumalarına dayanarak öğrendiklerini dersler konusunda uygulamalı çalışmalar yapmaları anlamına gelmektedir; c. İштиğâl aynı zamanda, talebeyi çalışmasında vasıflı kılan belirli bir istidat, mevki ve ehliyet anlamlarını da temsil eder; d. Bir vakfiyede geçtiği şekliyle, talebe ister bir fakih (mezuniyetini tamamlamış fıkıh âlimi) olsun, isterse mütefakkih (mezun olmamış ve eğitimini devam ettiren fıkıh talebesi) olsun, bir müessesede dînî ilimlerle yapılan uğraşdır; e. İштиğâl, ilim yoluna girenler için ömür boyu devam eden bir faaliyettir.. Çünkü âlim, sürekli olarak öğrenmek, hafızasını tazelenmek, yeni bilgiler depolamak ve bu bilgilerin tümünü aktif tutmak durumundadır. Daha fazla bilgi için bkz. *The Rise of Colleges*, s.206-210.

⁷⁸ Süleymaniye Vakfiyesi, s.32-33.

⁷⁹ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.I-II, İstanbul 1977, s.145.

bunların müderrislerinin derslerine devam ettiklerini söyler.⁸⁰ Uludağ, bu konuda “İbtidâ-yı haric ve dahil medreselerinde ilim öğrenen öğrenciler, tababet, tabiiyyat ve riyaziyyat gibi akli ilimler tahsil edecekse Süleymaniye tetimmelerine; Arap edebiyatı, fıkıh, hitabet sanatı gibi şerî ilimler tahsil edecekse Fatih tetimmelerine dahil olacaklardı...” demekte ve mezun olanlara mülâzım ünvanının verilerek Cerîde-i Devlet’e ve Salnâme’ye bu şekilde kaydolduklarını ve bunlardan stajlarını bitirenlere de diploma yerine geçmek üzere “memhûr temessük” yani mühürlü bir belge verildiğini kaydederek tıp talabesinin tatbikat derslerini medreselerinin yanında bulunan dâruşşifâda ikmal ettiklerini yazmaktadır.⁸¹ Ünver de dânişmendleri, medrese derslerini bitirmiş olup ihtisasa ayrılan “stajyerler” olarak nitelendirmekte ve teorik derslerle teşhis konularını tıp müderrislerinden gördüklerini, pratiğini de hastahane de yaptıklarını belirtmektedir.⁸² Bu konuda farklı yönde görüş beyan edenler de olmuştur. Ali Himmet Berkî, bir makalesinde,⁸³ Süleymaniye Vakfiyesi’nden aldığı “...Sekiz nefer tâlib-i hikmet-dânişmend olup vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola” ifâdesine koyduğu dipnotta, Tıp Medresesi’nin bir tatbikat medresesi olduğunu, asıl tıp ilminin diğer medreselerde tahsil edildiğini ileri sürmüştür. Berkî’nin neyi kastettiği pek açık olamamakla beraber vakfiye alıntısında geçen *vazife* kelimesini “tbbî uygulama” şeklinde yorumlamış olması mümkündür. Yine bu vazife karşılığında iki akçe yevmiye verilmesi, Berkî’ye burasının ücretli bir uygulama yeri olduğu izlenimini vermiş olabilir. Ancak araştırmalarımız esnasında söz konusu medresenin uygulama yönünü ön plana çıkaran herhangi bir görüşe rastlayamadık.

Talebe sayısının bu derece az olmasının, bu husustaki tahsilde yapılacak ilk tecrübenin verimli netice vermesini temin etmek gayesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Vakfiye’de dikkat çekici olan şey, Tıp Medresesi’ne girecek talebelerin müslüman olma şartının bulunmasıdır. Halbuki tabibler için böyle bir kayıt konulmamıştır. Buna da sebep, memlekette o zaman müslüman tabiblerin azlığı olsa gerektir. Aynı zamanda bu uygulama, tıp kurumlarına hoca bulmakta zorluk çekilmemesinin istendiğine işaret eder.

Hekim Ayaşlı Şaban Şifâî Efendi, Süleymaniye Tıp Medresesi’nde müderris iken İbn Nefîs’e ait olan *Mûcezu’l-Kânûn* isimli eserini kendisinde bulunan bir nüshasının vikâye yapraklarına dânişmendlerinin, dânişmend mülâzımlarının (tayin

⁸⁰ Ibid, s.100.

⁸¹ Uludağ, *a.g.e.*, s.114.

⁸² Ünver, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, İstanbul 1983, s.19.

⁸³ Berkî, “Osmanlılarda Ulûm ve Maarif - Süleymaniye Külliyesi Tıp Medresesi,” *Hilâl Mecmuası*, sayı 3, Ocak 1959, s.5-7, 32.

için sıra bekleyen müderris ya da kadı adayları) ve tıp şakirdlerinin isimlerini yazmıştır.⁸⁴ Bu liste aşağıda verilmiştir:

Tıp medresemizde mevcut bulunan dânişmendân bunlardır ki zikr olunur	
Mustafa Halife (Şâkirdân-ı etıbbâdan İmam Ahmed Efendi fevt olup yerine şâkird oldu)	yevmî 8 -6
İsmail Halife (muzâf) (Yine zümre-i mezbûreden Hüseyin Efendi hassa olup mezbûr İsmail Halife şâkird oldu)	yevmî 5
Üsküdârî Muhammed Efendi (Etıbbâ-i hassa-i şehriyârî zümresine mülhâk oldu)	yevmî 8
Dâmad Mustafa Efendi (İade buna teveccüh eylendi)	yevmî 6
Muhammed Halife (Vekîl-i harç)	yevmî 4
Ömer Halife	yevmî 4
Ali Halife Esdârî? (Evliyâ-yı niâm etbandan bazı dostân iltimasıyla vazîfesi dört oldu)	yevmî 2 +2=4
Ahmed Efendi	yevmî 2
Bevvâb-ı Medrese	yevmî 8
Hafız Çelebi (dânişmentlikte çırağımı sene semâniye (?) ve mie ve elf Şâbani'l muazzam gurre-i Ramazan dânişmend idi muzâf eyledim)	yevmî 2
Seyyid Mustafa Çelebi (Kendi çırağımıdır, dânişmend eyledim)	yevmî 2
Sandalî Muhammed Çelebi (Kendi çırağımıdır, dânişmend eyledim)	yevmî 2

⁸⁴ Bu liste İ.Ü. Kütüphanesi AY, nr.6161'de bulunan ve İbn Nefis'e ait olan *Mucez el-Kânûn fi't-Tıb* isimli eserin kurşun kalemle işaretlenmiş olan ve asıl metin dışında kalan 185-187. sayfelerinde mevcuttur. Listedeki kişi isimleri siyah mürekkeple, açıklama yazıları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ünver'in, "Süleymaniye Külliyesi...", *VD II*, 1942, s.204'de belirttiği numara (Yıldız Tıp Yazmaları 238) değişmiş olup bu numarada farklı bir kitap vardır. Yine Ünver, adı geçen makalesinde kitabın ismini *Mucez...*(mim-ayın-cim-ze) şeklinde Arap harfleriyle vermiştir ve farklı bir anlama gelen bu kelime haliyle okuyucu yanlış bir kaynağa yönlendirmektedir. Halbuki kelime *Mucez...*(mim-vav-cim-ze) şeklinde olup anlam olarak da farklıdır. Yine Ünver, söz konusu makalesinde Şâban Şifâi'nin Hafız Çelebi isimli dânişmendinden bahsederken "1108 (1696-97)'de çırağımıdır, dânişmend eyledim" şeklinde bir kayıt düştüğünden bahseder. Ancak oradaki ifade Ünver'in dediğinden biraz farklıdır ve "dânişmentlikte çırağımıdır sene semâniye (?) ve mie ve elf Şâbani'l muazzam gurre-i Ramazan dânişmend idi muzâf eyledim" şeklindedir.

Bu ikisi (Seyyid Mustafa Çelebi ve Sandalî Mustafa Çelebi) bu günde dâhil-i hücre oldular. fî 12 Ca sene 1109/1698	cem'an 32 960 kuruş 8
Nâbî fermâyed Ne sendendir ne bendendir ne çerh-i kînâverdendir Bu derd-i ser-hımâr neşve-i câm-ı kaderdendir Arfî fermâyed Ger be-dil-hoş	1 kuruş=20 akçe

Hekim Şaban Şifâî Efendi, yukarıdaki listede de görüleceği üzere Seyyid Mustafa Çelebi ve Sandalî (?) Muhammed Çelebi isimli dânişmendlerden bahsederken, "kendi çırağımdır, dânişmend eyledüm" demektedir. Bu ifadeden bir talebinin çıraklığı takiben dânişmend olabileceği ve dolayısıyla dânişmendliğin çıraklıktan daha üst seviyede bir makam olduğu anlaşılmaktadır. Yine burada geçen, "bu ikisi bu günde dâhil-i hücre oldular (fî 12 Ca sene 1109)" ifadesinden Şaban Şifâî'nin sözkonusu tarihlerde hoca olduğu ve *Mûcezu'l-Kânûn'u* da okuttuğu tesbit edilebilmektedir.

Mülâzimân-ı Dânişmendân -ı Medrese
Durmuş Halife (dânişmendlikten âbâ eyledi) [Ayrıldı]
Molla Ali
Dedeoğlu (bi-emrillah fevt oldu)
Hâce-i Ağâyân Osman Halife
Esseyyid İbrahim (... vîran olmağla mutarrah oldu)
?-zâde İsmail
Abdullah b. Muhammed
Diğer Abdullah (kendi çırağımdır ve Kemerci Mehmed Ağanın oğludur)
Seyyid Mustafa (kendi çırağımdır dânişmend eyledim)
..... Çelebi (kendi çırağımdır dânişmend eyledim)
Üsküdârî Çelebi
Nerbed/ Serbed (?) Efendi

Şâkirdân-ı Tıp
Abdullah Çelebi b. Cuma Muhammed Efendi
Sahni(?)-zâde Mehmed Efendi
Kazdâğî Mehmed Efendi
...zâde Efendi Üsküdârî
Hâfız Ahmed Efendi... (Hac yolunda vefat eyledi, yerine muîdimiz Mustafa Efendi şâkird oldu)
Hüseyin Efendi (Esîrî çırağı) (Hassa tabibi olup yerine muzâfımız İsmail Efendi şâkird oldu)
Seyyid Mustafa

Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere Süleymaniye Tıp Medresesi'nde müderris, muîd, şâkird ve danışmentler bulunmaktadır. Reisületibba Ömer imzalı ve 14 Şaban 1131/1718 tarihli bir vesika, bu görevlilerin nasıl bir silsile ile birbirlerine bağlı olduklarını daha iyi anlayabilmemize yardım etmesi açısından önemlidir. Vesikada şu bilgilere yer verilmektedir: "Medrese-i Tıbbiye şâkirdlerinden es-Seyyid Mehmed Halife fevt olup şâkirdliği mahlûl olmağla *muktezâ-yı tarîk üzere* tıp medresesinde muîd olan Mehmed Emin dâileri mahall ve müstehak olmağın merkûm şâkirdlik vazife-i muayyenesiyle mezkûr dâilerine tevcîh ve ihsân buyrulmak..."⁸⁵ Bu ifadeden, vefat eden bir tıp medresesi şâkirdinin yerine yine aynı medresede muîd olan bir şahsın getirildiğini anlıyoruz. Bu işlemin "muktezâ-yı tarîk" üzere yani usule uygun olarak yapıldığından bahsedilmektedir. Dolayısıyla bir silsile söz konusudur. Yani başarılı bir muîd terfi ile şâkird olmaktadır. Bu halde şâkird, muîdden daha üst bir mevkiidedir. Bir başka ifade ile, şâkird burada talebe anlamında değil, tabib anlamında kullanılmıştır.

Ser-etıbbâ-i şehriyâri Mehmed Ârif imzalı ve 14 Recep 1180/1767 tarihli bir başka vesikada ".....Sultan Mehmed Hân Dâru's-şifâları'nda yevmi yirmi akçe vazîfeyle tabib-i sâni olan es-Seyyid Hafız Mehmed Halife Dâru's-şifâ-yı merkûmun tabib-i evveli olup yeri hâlî kalmağın bundan akdem Medrese-i Tıbbiye-i Süleymaniye dânişmendlerinden olup yevmi iki buçuk akçe vazîfeyle Dâru's-şifâ-yı mezkûrede şâkird tayin olunanların akdem ve erşedi iş bu râfi rikâ-i ubûdiyyet İsmail Halife'ye vazife-yi mersûmesi ile tabib-i sânilik tevcîh ve yedine berât-ı şerîf-i âlişân inâyet ve ihsân buyrulmak.." ⁸⁶ denmektedir. Bu

⁸⁵ BOA, İ. Emin Sıhhiye Tasnifi, nr.168.

⁸⁶ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1436.Yine bkz. Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.798 ve nr.5189.

vesikada tayin zinciri biraz daha uzun süreli olarak izlenebilmektedir. Bu vesikaya göre dâruşşifânın tabib-i evvel (birinci tabip) makamı boş olduğu için tabib-i sâni (ikinci tabip) bu makama getirilmiştir. Tabib-i sâni'den boş kalan yeri ise, daha önce Süleymaniye Tıp Medresesi'nde dânişmend iken Fatih Dâruşşifâsı'na şâkird tayin olunanların en eskisi ve yaşça en büyük olanı (akdem ve erşed olan) doldurmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse Tıp Medresesi dânişmendliğinden başlayan, Fatih Dâruşşifâsı şâkirdliği ile devam eden ve daha sonra Fatih Dâruşşifâsı ikinci tabipliği ve onu takiben de Fatih Dâruşşifâsı birinci tabipliğine giden bir yol takip edilmektedir.

Sonuç olarak, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde çıraklar, dânişmendler, bir muîd, şâkirdler ve bir müderris bulunmaktadır. Ancak vakfiyede sâdece dânişmend, muîd ve müderrisin ismi geçmektedir. Dolayısıyla bu üç görevli Tıp Medresesi'nin asıl akademik kadrosunu teşkil etmektedir. Buradaki çıraklar daha önceden bağlı buldukları tabiplerle birlikte Tıp Medresesi'ne girdiklerinde hocaları tarafından dânişmendliğe getirilmekte ve medresenin kadrosuna dahil olmaktadır. Dânişmendlere birer oda tahsis edilmekte ve kendilerine teorik-pratik tıp eğitimi verilmektedir. Eğitimlerini tamamlayan dânişmendler Saray'a tabip ya da dâruşşifâlara şâkird olmaktadır. Tıp Medresesi'ndeki dânişmendlerin en başarılısı müderris tarafından muîd olarak seçilmekte ve müderrisin önceden anlattığı dersi tekrar ederek dânişmendlerin anlayamadıkları konuları izah etmekte ve dânişmendlerin birtakım sorunlarıyla ilgilenmektedir. Tıp Medresesi'nde muîdlik yapan kişi kendi medresesinde, dâruşşifâlarda şâkird veya tabip olabilmek yanında sarayda hassa tabibi olabilmektedirler. Buradaki şâkirdler ise medresenin asıl kadrosunda olmayıp burada teorik tıp bilgilerini artırmak için fiili olarak bulunan ve aynı zamanda uygulamaya dönük çalışan ve günümüz tabiriyle bir bakıma pratisyen hekim diyebileceğimiz tabiplerdir. Bütün bu akademik personelin başında ise doğrudan doğruya hekimbaşına bağlı olarak görev yapan ve daha çok hassa tabipleri arasından seçilen, Saray'a hekimbaşı ya da hassa tabibi olarak tayin edilebilen ve günlük 20 akçe maaş alan bir müderris bulunmaktadır.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin hizmet personeli: Noktacı, Bevvâb, Ferrâş

Noktacının görevi, Tıp Medresesi'ndeki eğitim ve öğretimin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Vakfiye'de verilen bilgilere göre noktacılar samîmî, dindar, dürüst, [vazifesini aksatanlara] müsâmaha etmeyen, dünyevî arzulardan uzak olan, gerekli işlerde cesur kimseler olmalıydı. Noktacı, müderris, muîd, ve talebelerin vazifelerine ve derse devamlarına nezaret eder, yerinde bir mazereti ve önemli bir sebebi olmadan görevini aksatanları mütevellîye bildirirdi. Bunun üzerine mütevellî de o günün yevmiyesini vermezdi. Noktacı, bu vazifesi karşılığında üç akçe günlük alırdı.

Bu açıdan noktacının medrese teşkilatı içerisindeki görevi, bir çeşit idareci olarak, gereken durumlarda kendisine intikal eden olayı bir üst birim olan mütevellîye bildirmektir.⁸⁷

Vakfiyedeki "...ve iki deyyin-i temiz ve televvüs-ü telvisten muhteriz kimesnelerin biri *bevvâb* olub ve *ferraş* ola ve vazife-i yemiyyeleri ikişer akçe ola"⁸⁸ ifadesinden Tıp Medresesi'nde bir bevvâb ve bir de ferraşın görev yaptığını anlıyoruz. Bevvâbın sözlük anlamı "kapıcı, kapı bekçisi"; Ferraş'ın sözlük anlamı "yayıcı, döşeyici, hizmetçi"dir. Terim olarak ferraş, cami, mescit, imaret gibi kurumların temizliğini yapma ve halı, kilim ve hasır gibi mefrûşatını yayma hizmetleriyle görevli kişiler için kullanılmaktadır.⁸⁹ Bevvâb ve ferraşın her biri ikişer akçe gündelik alırdı. Medresedeki hizmet personeli müderrisin idaresi altında görev yapardı.

Buna göre alınan ücretler açısından bir değerlendirme yapılırsa idâreci sıfatıyla günlük 100 akçe alan mütevellîleri saymazsak, en yüksek ücretin günlük 60 akçe ile İslamî ilimlere ayrılan dört medresenin müderrislerine, 50 akçelik ücretin Dârulhadis Medresesi müderrisine, 30 akçelik ücret Dârüşşifâ'nın birinci tabibine, 20 akçelik ücretin Tıp Medresesi müderrisine verildiğini görürüz.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin gelir kaynakları

Tıp Medresesi'nin içerisinde bulunduğu Süleymaniye Külliyesi'ne ait vakfiye, Tıp Medresesi'nin gelir kaynaklarını külliye diğer birimlerden ayırdetmeye imkan vermemektedir. Zaten külliye anlayışı da her yönden farklı görevler üstlenmiş, birbirini organik bir tarzda tamamlayan bir yapıyı zorunlu kıldığından gelirlerin bir çatıda toplanması ve oradan gerekli tahsisatın yapılması doğaldır. Tıp Medresesi de, Süleymaniye Külliyesi'ni oluşturan birimlerden biri olarak vakfiye ile belirlenen vakıf gelirlerinden pay alırdı.

Süleymaniye Külliyesi için vakfedilen mülkler çok çeşitliydi: 217 karye, 30 mezra, 2 mahalle, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 5 karye mahsulü, 2 ada, 1 hisse.⁹⁰ Külliye ile birlikte yapılan hamam ve kiraya verilen bazı dükkanlar, hücreler ve odalar da külliye gelir sağlamaktaydı. Külliye'de 700 kişi yevmiye ile görevlendirilmişti. Vakfın genel yöneticileri ve bunlara bağlı çalışan memurlar vakıf

⁸⁷ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.32-33.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.6-8.

⁹⁰ *Ibid.*, s.6-7.

gelirlerinin yüzde 5'ini almaktaydı. Vakfiyedeki tahsislerden anlaşıldığı üzere 894.576 akçelik yıllık gelirin yaklaşık %35'i cami için, %25'i medreseler ve dârulhadis için, %15'i Kânunî ile Hürrem Sultan'ın türbeleri için, %13'ü dârüşşifâ için, %5'i imaret için, %2'si ortak hizmetler, küçük bir bölümü de sıbyan mektebi için ayrılmıştı.⁹¹

Süleymaniye Camii ve İmaretî tesislerinin 1585 yılı Mart ayı başlarından (9 Ra. 993) 1586 Şubatı sonuna (19 Ra. 994) kadar geçen bir yıllık sürenin muhasebe bilançosunu veren Barkan, Süleymaniye Camii ve İmaretî'ne dahil vakıf tesislerin 1585/1586 yılına ait gelirlerinin toplamının 5.277.759 akçeyi bulduğunu tesbit etmiştir. Bu gelirlere "yedek" nâmı altında geçen seneden devredilmiş olan 3.341.733 akçe ile eski yılların hesaplarından "bakaya" olarak tahsil edilen 420.110 akçe dahil değildir.⁹²

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin personel maaşları ve diğer giderler

Barkan'ın Süleymaniye Camii ve İmaretî Tesislerine Ait 993/994 (1585/1586) tarihli yıllık muhasebe bilançosu, Tıp Medresesi'nin malî durumunun aydınlatılmasına katkıda bulunmaktadır. Barkan'ın, Süleymaniye Külliyesi bünyesindeki medreselerin personel sayıları ile aldıkları maaşlar için verdiği liste, medreselerin genel giderler içerisinde payını göstermesi bakımından önemlidir:

Be-cihet-i:	Cemaat-ı müderrisîn-i medâris-i şerîfe		
	neferân	fî yevm	fî 12 eşhür
a) Medrese-i evvel	21	253	91.080
b) Medrese-i sâniye	21	103	37.080
c) Medrese-i sâlise	21	103	37.080
ç) Medrese-i râbia	21	103	37.080
d) Medrese-i hâmise	21	103	37.080
e) Medrese-i tıb	11	40	14.400
f) Medrese-i sühtegân	1	15	5.400
Yekûn	117	720	259.200

⁹¹ Kuban, a.g.m., s.97.

⁹² Barkan, Ömer Lütfî, "Süleymaniye Camii ve İmaretî Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu, 993/994 (1585/1586)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 9, 1971, s.113-117

Bu medrese görevlilerine diğer külliye müesseselerinde çalışan vazifelilerin maaşları da eklenecek olursa toplam 1.237.546 akçelik bir maaş yekûnuna ulaşılmaktadır ki bu sayı toplam giderlerin %54.5 ini oluşturur. Buna ilâveten toplam giderlerin %45.5 ini oluşturan diğer masraflar da vardır. Bunlar da kendi aralarında 971.378 akçelik kiler masrafları ve 515.612 akçelik diğer masraflar⁹³ olarak ikiye ayrılabilir.⁹⁴ Sonuç itibariyle toplam giderler (el-ihracât) yani personel maaşları ile diğer masrafların toplamı 2.724.536 akçeye ulaşmaktadır.

Müdrislerin yevmiyeleri

Süleymaniye Vakfıyesi'nin Tıp Medresesi ile ilgili kısmında Tıp Medresesi müdrisininin maaşıyla ilgili olarak "vazife-i yevmiyesi yirmi akçe ola"⁹⁵ denmektedir. Vakfiye'de Süleymaniye Tıp Medresesi müdrislerine maaş olarak **yirmi akçe** verilmesi öngörüldüğü halde, *Peçevî Târîhi*'ndeki ifade bu şarta uyulmadığını göstermektedir. Peçevî (ö.1061/1651), medresenin ilk müdrisi olan Hekim İsa'nın oğlu Ahmed Çelebi'den bahsederken "Câmii Süleymân Hânîde binâ olunan Medrese-i Tebâbet ibtidâ altmış akçe ile bunlara inâyet olundu" demektedir⁹⁶. Konuyla ilgili olarak, Uzunçarşılı, Peçevî'nin verdiği bilgileri tekrarladıktan sonra "...Yine burada tıp tahsiline mahsus olan medrese müdrisliği **altmış akçe** i.e hassa tabiblerinden İzmitli hekim İsa oğlu Ahmed Çelebi'ye verildi ve derecesi hassa hekimbaşılığında bir derece aşağı itibar olundu ve bu medrese müdrisliği hekimbaşılığa namzed olacak kadar mesleğinde ihtisası olanlara verilmesi şart kondu" şeklinde ayrıntılı bilgi vermektedir.⁹⁷

Süleymaniye Tıp Medresesi'nin ilk müdrisi olduğunu bildiğimiz İsa Çelebi'ye 60 akçe verilerek daha ilk baştan vakfiye şartlarına ters düşülmesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Hakkında yeterince bilgi bulunmamakla beraber Ahmed Çelebi'nin, kendisini ispatlamış tecrübeli bir ilim adamı olduğu için hekimbaşı ya da padişahın özel tasarrufu ile yüksek bir maaşa mazhar olması muhtemeldir. Diğer taraftan vakfiye şartında belirtilen 20 akçelik ücretin asgarî olarak tasarlandığı ve müdrisliğe tayin edilecek kişinin vasıflarına göre bu ücretin arttırılabileceği de düşünülebilir. Diğer taraftan,

⁹³ Tıp Medresesi ile ilgili olarak "diğer masraflar" grubuna giren şu örnek, fikir vermesi açısından faydalı olabilir: "Be-cihet-i bahâ-i kilid, berây-ı bâb-ı medrese-i tib ve meremmet-i kilid-i bâb-ı medrese-i Emîr Hasan-zâde Efendi 40 akçe". Buradan da anlaşılacağı üzere tıp medresesinin kapısı ile diğer medresenin kapı kilidi için 40 akçelik bir ödeme söz konusu olmuştur. Barkan, a.g.m., s.133-139

⁹⁴ Barkan, a.g.m., s.133.

⁹⁵ *Süleymaniye Vakfıyesi*, s.32-33.

⁹⁶ *Peçevî Târîhi*, c. I, s.462.

⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.35.

Ahmed Çelebi'nin önceki görevinin daha yüksek pâyeli olmasından hareketle önceki ücreti devam ettirilmek istenmiş olabilir. Uzunçarşılı'nın açıklamaları dikkate alınırsa tıp medresesi müderrisliğinin hassa hekimbaşılığının bir derece altında kabul edildiği ve bu medrese müderrisliğinin beşyüz akçelik hekimbaşılığa namzet olacak kadar mesleğinde ihtisası olanlara verilmesinin şart koşulduğu görülmektedir. Biz bu çelişkili durumun, özel bir uygulamalardan kaynaklandığını düşünüyoruz.⁹⁸ Bu durumun Ahmed Çelebi'ye karşı özel bir muamele olduğu kabul edilirse aradaki 40 akçelik farkın kim tarafından sağlandığı sorusu gündeme gelmektedir. Süleymaniye Külliyesi'nin vakıf gelirlerinin çok fazla olması sebebiyle, bu maaş farkı muhtemelen Padişah'ın kendi özel hazinesinden değil vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Medreseye müderris olarak tayin edilen ilk kişi olan Ahmed Çelebi'ye vakfiyede belirtilen 20 akçelik yevmiye değil de 60 akçe verilmesi istisnai bir durum olmalıdır ve sonraki yıllarda vakfiye şartları muhtemelen normal olarak işlemiştir. Zira vakfiye onaltıncı yüzyılın ikinci yarısına aittir ve kısa bir süre içinde vakfiye şartlarının değişmesi pek mümkün gözükmemektedir. Arşiv vesikaları da bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Personelin isim ve maaşlarını ihtiva eden 18 R 1004(21 Aralık 1595) tarihli vesika ile vakfiye şartları arasında tam bir örtüşme görülmektedir.⁹⁹ Başka bir ifâdeyle, Tıp Medresesi'nin inşa tarihi olarak kabul ettiğimiz 1556 yılı ile sözü geçen 1595 tarihli vesika arasındaki otuz dokuz senelik süre içerisinde vakfiye şartlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır ve bu durum, almış akçelik tahsisatın ilk müderrisle sınırlı olabileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte Cahit Baltacı, medreselerin, gerek vakıf gelirlerinin artması, gerek paranın değerinin düşmesi ve gerekse başka sebeplerle tesis tarihlerindeki pâyelerinde sabit kalamadıklarını belirtir.¹⁰⁰ Bu husus da, müderris maaşları açısından göz önünde tutulması gereken bir husustur. Benzer bir durum aynı külliye içindeki diğer bir ihtisas medresesi olan Dârulhadis için de geçerlidir. Süleymaniye Vakfiyesi'ne bakıldığında Dârulhadis müderrisi için 50 akçe¹⁰¹ tesbit edildiği halde daha sonra bu medrese müderrisliğinin en yüksek ilmi paye kabul edilerek 100 akçe¹⁰² yevmiye tahsis edilmiştir.¹⁰³

⁹⁸ Ünver, sözkonusu farka işaret ederken "*Tabip Ahmet Çelebi'ye fazla teveccüh gösterilmiştir*" demektedir. Ünver, a.g.m., s.198.

⁹⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defteri, nr.5761, s.25.

¹⁰⁰ Baltacı, a.g.e., s.72.

¹⁰¹ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.82.

¹⁰² Mecdî, s.516; Atâî, s.19.

¹⁰³ Anlaşıldığına göre vakfiye, medresenin inşasından daha önce düzenlenmiş ve medrese tamamlanınca müderrisin akçesine 50 akçe daha eklenmiştir. Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, TTK, Ankara 1997, s.171.

Muîdlerin Yevmiyeleri

Süleymaniye Vakfıyesi'nin Tıp Medresesi ile ilgili kısmında, muîdlerin yevmiyesinin ne kadar olacağı belirtilmemiştir. Ancak tayin vesikalarından hareketle muîdlerin aldıkları maaş yaklaşık olarak tahmin edilebilir. Ser etubbâ Mustafa imzasını taşıyan 2 Ra 1169 tarihli vesikadaki "Yevmi onbeş akçe vazif yle hassa tabibi olan Mehmed Emin Efendi İbn Hüseyin fevt olup mahlûlünden yevmi beş akçesi Süleymaniye tıp medresesinde muîdimiz olan Ahmed Halife İbn İbrahim daileri fenni tıbbâ müntesib ve mahal ve müstehak olmağla"¹⁰⁴ ifadesinde anlaşılacağı üzere hassa tabibinden boşalan vazifenin yevmi beş akçesi Tıp Medresesi muîdine verilmektedir. Yine Hekimbaşı Mes'ud Efendi tarafından verilen 1225/1810 tarihli bir arz tezkeresinde, hassa etıbbasından İbrahim Efendi'den alınan vazifeden üç akçesinin Süleymaniye Tıp Medresesi muîdlerinden ve hassa etıbbasından Mustafa Efendi'nin vazifesine zam¹⁰⁵ olarak verilmesi istenmektedir. Benzer şekilde, 1084/1770 tarihli olan ve reisületıbbâ imzasını taşıyan bir arzda yer alan "Yevmi altı akçe vazife ile tabib-i hassa esamîsine mutasarrıf iken vefat eden İsmail Halife'nin yerine Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye'de muîd olan İshak Halife'ye tevcih ve etubbâ-yı hassa zümresine ilhak ile yedine berat itasından" ifadesi, altı akçe yevmiye almaktayken vefat eden Saray tabibi İsmail Halife'nin yerine Süleymaniye Tıp Medresesi muîdlerinden İshak Halife tayin edilmiştir.¹⁰⁶

Tıp Medresesi dânişmendinin yevmiyesinin 2 akçe olduğu bir kurumda, müderris yardımcısı olan muîdin doğal olarak daha fazla maaş alması gerekir. Bu açıdan yukarıda zikrettiğimiz üç vesikayı birarada değerlendirirsek, muîdlerin sabit bir yevmiyelerinin olmadığı ve ortalama 2, 5 ila 6 akçe arasında değişen bir maaş aldıkları ancak bu rakamların ortalama rakamlar olup muîdin şahsî başarısı, kaabiliyeti ve göreviyle ilgili olarak yükseltip azaltılabileceği anlaşılmaktadır.

Dânişmendlerin yevmiyeleri

Vakfiye'nin Tıp Medresesi ile ilgili bölümündeki "vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola" ifadesi, vakıf şartlarına göre 8 kişiden oluşan dânişmendlerin her birine 2 akçe yevmiye verildiğini göstermektedir. Ancak bunlar, muîdler gibi, başarılı oldukları takdirde, bu iki akçe dışında, münhal olan bir tabibin maaşının bir kısmı zam olarak alabilmekteydi. 1212/1798 tarihli bir arzda yer alan "Reisületıbbâ Numan Naim Efendi'den münhal vazifeden beş akçesinin

¹⁰⁴ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.699. Aynı konuda daha fazla belge için bkz. BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1400 ve 633.

¹⁰⁵ BOA, Cevdet Saray Tasnifi, nr.2098.

¹⁰⁶ B.O.A. Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.124.

Medrese-i Tibbiyye-i Süleymaniye dânişmendlerinden Reisületıbba mukayyidi (kâtibi?) İbrahim Efendiye tevcihi..."¹⁰⁷ ifadesi bu tip bir uygulamaya işaret etmektedir.

Hekim Şaban Şifâi Efendi'nin Süleymaniye Tıp Medresesi'nde müderris iken dânişmendlerinin listesini tuttuğunu daha önceden belirtmiştik. Bu listeyi değerlendirecek olursak, vakfiyede dânişmendler için belirtilen 2 akçelik yevmiyeden farklı olarak 4, 6, 8 akçe alan dânişmendler bulunduğunu görmekteyiz. Bu durum muhtemelen, daha önceki vesikalarla örneklendirmeye çalıştığımız gibi, vefat eden ya da yeri boş kalan kişilerin maaşının bir kısmının başarılı dânişmentlere verilmesiyle ilişkili olabilir. Ayrıca sözkonusu dânişmendler listesinde Ali Halife için yazılan "evliyâ-yı niâm etıbbâından bazı dostân iltimasıyla vazifesi dört oldu" ifadesi de dikkat çekicidir. Önceden iki akçe ücret aldığı belirtilen Ali Halife bazı yüksek makamlardaki dostları sayesinde ücretini 2 akçeden 4 akçeye çıkarmıştır.

Noktacı, bevîb ve ferraşların yevmiyeleri

Önceki sayfalarda da belirttiğimiz üzere Süleymaniye Vakfiyesi'nde bevîb ve ferraşların günde üç akçe alacakları kayıtlıdır.¹⁰⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1595 tarihli *Maliyeden Müdevver Defter*'e kaydedilen maaşlar¹⁰⁹ ile Vakfiye'de belirtilenler arasında uygunluk bulunmaktadır. Bu durum, Tıp Medresesi'nin Vakfiye'ye uygun işletilmekte olduğunu gösterir:

¹⁰⁷ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.442; Mahlûlden alınan paylar için birçok örnek vermek mümkün olup biz birkaç tanesini özetle vermek istiyoruz:

Reisületıbba Gevrekzade Hafız Hasan'ın imzasını taşıyan 14 Safer 1201 (6 Aralık 1786) tarihli bir başka vesikada: "Zümre-i etıbbâdan olub vefat eden Ahmed Efendi'nin boşta kalan kırk beş akçe ulüfesinden bir akçesi erbâb-ı istihkâktan Mehmed Sâid b. Abdullah Halife'nin bâ terakki mutasarıf olduğu on iki akçe esâm-i şakird-i medrese-i Süleymaniye'ye ber-vechi terakki mezbur bir akçe tevcih ve ihsan buyrulmak..." BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.741.

Yine Reisületıbba Mehmed Sadık'ın imzasını taşıyan 7 Ra 1204 (25 Kasım 1789) tarihli bir arz vesikasında: "Yevmî yedi akçe ile etıbbâ-i hassa vazifesini yürütürken vefat eden Mehmet Saîd Efendi'nin yevmî yedi akçe vazifesinin yalnız beş akçesi Medrese-i Tibbiyye-i Süleymaniye'de muzâfımız olan erbâb-ı istihkâktan İsmâil Halife b. Hasan'a bâ-ibtidâ tevcih ve sadaka ve ihsan buyrulmak" BOA, Cevdet Saray Tasnifi, nr.458.

Reisületıbba Mehmed Sadık imzasını taşıyan 1209/1794 tarihli bir arz vesikasında: "Hassa etıbbasından ve Süleymaniye Tibbiyye Medresesi müdîlerinden Abdurrahim'in otuz akçe yevmiyesinden dokuz akçesinin ref olunarak (kaldırılarak) erbâb-ı istihkâktan Mehmed İzzet'e tevcihi" belirtilmektedir. BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.633.

¹⁰⁸ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.32-33.

¹⁰⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defteri, nr.5761, s.25.

Medrese-i Tıp

Mevlânâ	Talebe	Bevvâb	İshak
Müderriş	beher	fî yevm	Ferraş
fî yevm	nefer fî yevm	2 akçe	fî yevm
20 akçe	16 akçe		2 akçe
Mevlânâ müderriş fî yevm 20			

Mehmed Bakkalzâde müteveffâ şud be-câyeş Mevlânâ Şemseddin bâ-tezkere-i reis [Reisü'l-küttâb] fî 25 R sene 1004 [28 Aralık 1595]

Süleymaniye Tıp Medresesi akademik personelinin tayin ve azilleri

Müderrişlerin tayin ve azilleri

Öğrenimini tamamlayarak icazet alan müderriş veya kadı namzedi, müderrişlik ya da kadılık makamına ulaşabilmek için sıra beklemek zorundaydı. Mezun sayısı ile devletin kadroları arasındaki sayısal dengesizlik göz önünde bulundurulduğunda, her medrese mezununun mutlaka ilmiye makamlarına tayin edildiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda ortaya çıkan ve ileride çıkabilecek haksızlıkların ortadan kaldırılması için 1540 yılında Kânunî'nin emri ile Ebussuud Efendi tarafından "Mülâzemet Kânunu" hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Bu sisteme göre, ilmiye sınıfının yüksek memuriyetlerinde bulunan ricâlin her biri için kontenjanlar belirlenmişti. İلميye mesleğine tayin edilmenin ilk şartı; mesleğinde kendisini ispatlamış bu ricâl tarafından, ifta (fetva verme), kaza (hüküm verme) ve tedris (öğretim) görevlerine mülâzım (aday) gösterilmek ve bu konuda kefalet verilmiş olmaktır.¹¹⁰ Tedris ve diğer ilmiye kadroları için mülâzım gösterme yetkisini haiz insanlar arasında; padişah hocaları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakîbüleşraflar, İstanbul, Edirne, Bursa kadıları ve müftüleri, Sahn ve Dârülhadis müderrişleri gibi yüksek sınıftan memurlar vardı.¹¹¹ Bu seçkin zümre, padişahın cülûsu ve ilk seferine çıkması, kazanılan zaferler, şehzâde doğumları, meşhur ulemâdan birinin vefâtı gibi durumları vesile ederek mülâzım (aday) gösterme haklarını kullanırlardı. Bu safhayı takip eden işlem ise; adayların Şeyhülislamlık, Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği bünyesinde tanzim edilen "ruzname", "matlab" veya "tarik" defterlerine kaydı ve nevbet (sıra)

¹¹⁰ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. I, İstanbul 1994, s.257-258.

¹¹¹ Uzunçarşılı, *İلميye Teşkilatı*, s.45-53.

denilen görev bekleyişine başlanmasıdır. Bu bekleyişin amacı; tedris ve değerli ilmiye görevlerine aday olanların kazasker ve şeyhülislam kapısına giderek hem müstakbel meslektaşlarıyla tanışmaları ve kaynaşmaları hem de yetişkin ulema arasında tecrübeye dayalı birikimle meslekî şahsiyetlerini güçlendirmeleridir.¹¹² Mülazemet sisteminin Osmanlı ilmiye geleneğinde ortaya çıkardığı en önemli yenilik; ifta, kaza ve tedris kadrolarına kaydı hayat şartıyla değil, 2 ila 7 yıl arasında değişen süreler için tayin edilme usulüdür. Tabii olarak böyle bir uygulama, her müderrisin 30 yıllık meslek hayatı boyunca 15 yıl fiilî görev, geri kalan 15 yılda ise nevbette bulunması neticesini vermiştir. Genel olarak tedris, ifta ve kaza statülerinde fiilî görev “ittisal” veya “müddet-i örfiye” terimleriyle, iki görev arasındaki bekleme süreci ise “infisal” veya “mülazemet” terimleriyle ifade edilmiştir. Bu uygulamanın meslek adamı açısından olumlu sonuçları ise tedris hizmetine girenlerin en üst dereceye kadar önünün açık olduğunu bilmesi, bu derecelere intikal edebileceğine inanması ve bu bilgi ve inançla meslekî şahsiyetini sürdürme noktasında güçlü bir motivasyona kavuşmasıdır. Ancak bekleme dönemlerinin meslek adamları açısından en önemli sonucu; meslektaşların bire bir iletişimi ve etkileşimidir. Çünkü bu tecrübeler meslekî dayanışma, akademik haberleşme ve çeşitli eğitici imkanlar sağlamıştır. Tüm bu uygulamalar konusunda onaltıncı yüzyıla kadar kazaskerler ön planda olmuştur. Daha sonraları Şeyhülislâm’ın etkinliğinin arttığı ve hatta onyedinci yüzyıl sonlarında tek seçici haline geldiği bilinmektedir. Müderris tayinleri açısından altı çizilmesi gereken bir husus, “sâhib-i tevcih” sayılan padişahın nihâî onay makamı olmasıdır. Sonraki dönemlerde bu eğilimin kaybolmaya başlamış ve ilmiye görevlerinin padişah dışındaki makamlarca da tevcih edilmiştir.¹¹³

Osmanlı’da kadıların tayini doğrudan doğruya merkezi idarenin belirlediği usullerle yapıldığı halde müderrislerin tayin ve diğer özlük işlemlerinde medrese vakfiyelerinde belirlenen şartların dikkate alınması gerekirdi. Nitekim medreseye tayinlerde ber-vech te’bît (süresiz) tayin, fetva görevi ile (müftülükle) birlikte tayin, terakki ile (terfian) tayin, tevkîit ile (sürelî) tayin gibi şekillere kaynaklarda sıkça rastlanmaktadır.¹¹⁴

Tıp sahasına gelince, ülke genelindeki tıp personelinin tayinlerinin Hekimbaşılar tarafından yapıldığı bilinmektedir.¹¹⁵ Seyyid Lokman’ın onaltıncı

¹¹² Ibid, s.45-48.

¹¹³ Akgündüz, a.g.e., s.459- 463.

¹¹⁴ İpşirli, XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadaskerlik Müessesesi, İstanbul 1982, s.154-157 (Basılmamış Doçentlik Tezi).

¹¹⁵ Hekimbaşılar, 1252 / 1836 tarihine kadar ser-etibba-i hassa ismiyle anılırlar, daima ilmiye sınıfından seçilirlerdi. Saray içindeki ve dışındaki bütün tıp personelinin amiri konumundaydılar. Osmanlı memleketi dahilindeki hastahanelerin tabib ve cerrahlarının tayin ve azilleri hekimbaşının işareti ve takriri üzerine yapılırdı. Bunlara defterdarlık, kazaskerlik ve

yüzyıla ait *Hünernâme* isimli önemli eserinde yer alan “...altıncısı ki dâru’-tıbdır ol dahî hidemâtı-ı hümayunda reisü’l-etibba olan hekimbaşları tasarrufunda on hücreyi şâmil cümle muvazzaf olub kelimatının ma sadakına el-’ilmu ilmân el-’ilmu’l-ebdan ve’l-edyan (iki tür ilim vardır: birincisi bedenle ilgili ilim yani tıp ilmi diğeri ise dinî ilimdir) muvafakat ihtiyâr kılınmıştır”¹¹⁶ ifade, Süleymaniye Tıp Medresesi’nin hekimbaşlarının tasarrufunda olduğu nu açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, reisületibba, genellikle Süleymaniye Tıp Medresesi müderrisleri arasından seçilmiştir.¹¹⁷ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa’nın (ö.1636), *Tarih*’inde bu husus “*medrese-i merkûme müderrisi ol medreseden reisü’l-etubbâ olagelmışlerdir*” şeklinde açıkça ifade edilmiştir. Örneklendirmek gerekirse; Nevîzâde Atâî’ye (1583-1634) göre Süleymâniye Dâruşşifâsı’nda tabiplik

vezirlik gibi yüksek payeler verilir. Hekimbaşlar belirli zamanlarda İstanbul’daki müslüman ya da gayrimüslim tabib ve cerrahları teftiş eder gerekli uyarıları yapar ve onları imtihan eder buna göre işlem yapardı. Gerektiğinde çalışma yerlerini kapatabilirdi. Onyedinci asır başlarında hekimbaşların maiyyetinde 21 müslüman, 41’den fazla yahudi hekimin bulunduğu, mevleviyet derecesi ile 500 akçe yevmyesi olduğu görülmektedir. Sarayda has odalılardan baş lalaya tâbi olan Hekimbaşının emri altındaki tabiblerin, hem sarayda ve hem de saray dışında vazifeleri vardı. Bunlardan ikisi her gün münavebe ile sarayda bulunurlardı. Gelibolu’da kendilerine arpalıklar tahsis edilmişti. Bunlar dirlik şekline idi. Ayrıca özel çalışmaları hasebiyle kendilerine hediyeler de verilir. Padişahın vefatı ve yeni bir padişahın tahta çıkmasıyla beraber hekimbaşının azledilmesi bir kanundu. Ancak padişah vefat etmez de hal’ edilirse hekimbaşı değişmezdi; çünkü bu konuda hekimbaşının bir dahli ya da meharetsizliği söz konusu değildi. Hekimbaşlar 1252 / 1836 tarihine kadar tertip ve kanun üzere ulema sınıfından tıpla meşgul ve yetişmiş olan tabipler arasından tayin olunurlarken bu tarihten itibaren bu sınıf dışından ve Mülkiye sınıfından ilk defa bir hekimbaşı tayin edilmiştir ve ismi ser-tabib-i şehriyarı olmuştur. (Bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.364-368; Pakalın, “Hekimbaşı” maddesi, s.795-796; Gökbilgin, “Hekim-bashi”, *EF*, III, 339-40; Şehsüvaroğlu, a.g.e., s.63-66; Nil Akdeniz, *Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı*, İstanbul 1977; İpşirli, “Hekimbaşı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, s.272-273; Necmeddin Akyay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar*, H.Ü. Toplum Hekimliği Bölümü Yayını No: 19, Ankara 1982, s.10-11; Midhat Sertoğlu, “Hekimbaşı”, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.149; Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşlık Kurumu ve Hekimbaşlar*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Ankara 1999. Ayrıca Hekimbaşlık tevcihi ile ilgili olarak TSMA, No. E.666’de çok önemli tarihsiz bir vesika vardır. Metni şöyledir: “Maruz-ı abd-i dâileridir ki, Hekimbaşlık işaret ve telhis ile değildir. Her kime murâd-ı hümayunları olur ise huzur-ı hümayunlarında kürk ilbas buyururlar. Badehu Paşa kullarına gönderilip anda dahi kürk ilbas olunur. Badehu bu dailerine geldikten sonra Tekfurdağı hekimbaşlarına mahsus arpalık olmağla tevcihi için rikâb-ı hümayunlarına telhis olunur. Kâide-i kadim budur. Hayatî-zâde Efendi’nin kebirî Mustafa Efendi, merhum ve mağfurun leh cennet-mekân vâli-i macidleri zamanında hekimbaşı oldukça ikinci altmışlı müderrisi olup üç sene sonra Yenişehir kadısı olmuş idi. Ahmed Efendi-zâde dâilerine murâd-ı hümayunları olur ise biz âni Süleymaniye’ye götürmüş idik. Bi-inâyetillâhi teâlâ sene-i âtiyede hasbe’l-matrîk molla olur. Tekfurdağı arpalığı mahsulünden sual buyrulursa altuyüz kuruştan noksan olmaz. Malum-ı hümayunları buyruldukta emr ü fermân hazret-i veliyü’l-emrindir.”

¹¹⁶ Seyyid Lokman, a.g.e., s.286b

¹¹⁷ Küçük Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Tarih*, s.60.

yapan Üsküplü Şemseddin Efendi'den sonra hekimbaşılık yapan¹¹⁸ Bakkal-zâde Mehmed Efendi, 18 Rebiülahir 1004/22 Aralık 1596 tarihinde tıp medresesi müderrisiyken vefat etmiştir. Onun vefatını izleyen dönemde yerine Şemseddin Efendi müderris olmuş ve bir müddet sonra da hekimbaşılığa tayin olunmuştur.¹¹⁹

Onsekizinci yüzyılın başına ait bir başka vesika da, müderrislerin Tıp Medresesi'ne tayinleriyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Burada, "Sultan Süleyman Han hazretlerinin bina buyurdıkları Tıp Medresesi'nin müderrisi Ahmed fevt olub medrese-i mezbur mahlul olmağın Mehmed Efendi daileri ehl-i ilim ve sahib-i fazilet ve hibr ve haml-i mahal ve müstehak olmağla medrese-i mezbur bendelerine tevcih olunmak ricasına paye-i serir-i a'laya arz ve i'lam olundu"¹²⁰ denmiştir. Buna göre müderrislik tayinlerine imkân veren en yaygın fırsatın bu makamda bulunan önceki müderrisin bir üst makama ya da benzer derecede bir makama tayin edilmesi ya da vefatıyla söz konusu makamın mahlûl (boş) kalmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Boşalan makamın doldurulması konusunda muhtemel adaylar arasından ilim ve fazilet sahibi, işinde uzman, kendisine verilen görevin gereklerini yerine getirebilecek idârî bilgi birikimine ve tahammül gücüne sahip olanlar ve tabii olarak makama tayin edilmeyi her yönüyle hak etmiş olanlar Tıp Medresesi müderrisi olarak hekimbaşının tavsiyesi, sadaret ya da padişah makamının onayı ile tayin edilirdi.

Müderrislerin azilleri de belli şart ve şekillerde olmaktadır.¹²¹ Müderrisler, ilmî yetersizlik, derslere devamsızlık, şeyhülislam, kazasker, kadı, mütevellî ve diğer müderrisler ile geçimsizlik, talebe ile uyumsuzluk ve benzeri sebepler ile sürelerini tamamlamadan vazifelerinden alınabilir ve tahkikat geçirebilirlerdi. Onaltıncı yüzyıla (29 L 983/ 30 Ocak 1576) ait bir vesikada, İstanbul kadısına çıkarılan bir hükümde Sahn Medreseleriyle ilgili olarak talebenin tahsil dereceleri bildirilmekte ve bir alt kademeyi bitirmeden bir yukarı müderrise giden talebenin kabul edilmemesini eğer kabul edilirse onu kabul eden müderrisin azli istenmektedir.¹²² Ayrıca müderrisler de kadılar gibi bir yetkilinin

¹¹⁸ Selânikî, Şemseddin Efendi'nin Asitâne-i saâdet etibbâsından olup, ilm-i tıp medresesine Bakkal-zâde yerine hassa tabibi iken hekimbaşı olduğunu yazmaktadır. Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, Yay. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, II, 547; Atâî, c.II, 403. Ancak Şemseddin Efendi, Bakkal-zâde yerine sadece müderris olmuş bir sene sonra (Ca 1005 / 1596) da Hekimbaşı Sinan Çelebi'nin vefatı üzerine Tıp Medresesi müderrisi Şemseddin Efendi Hekimbaşı olmuştur. Bkz. *Tarih-i Selânikî*, c. II, s.665.

¹¹⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defteri, nr.5761, s.25.

¹²⁰ 11 Safer 1117 (1705) tarihli vesika. BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1283.

¹²¹ İpşirli, "Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi", *İslam Tetkikleri Dergisi*, c.VIII, İstanbul 1984, s.215-216.

¹²² Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, s.34-35.

ya da halkın şikayeti üzerine toplumun selameti açısından görevden alınabilirler, eğer isnat edilen suçlar gerçekte yok ise veya bir iftira söz konusu olmuşsa, sözkonusu kadı ya da müderris bizzat merkeze gelerek ya da arz göndererek durumu izah eder, merkezden gönderilen müfettişler olay yerinde araştırma yaptıktan ve şahitleri dinledikten sonra tahkikat sonucunu bildirirlerdi. Eğer suçsuz oldukları anlaşılırsa tekrar münasip bir göreve tayin edilmeleri ferman olunurdu.¹²³ Vakfiye şartlarına uymayan, görevini aksatan tabiblerin yevmiyeleri kesilirdi.¹²⁴

Osmanlı medrese sisteminde iç ve dış çevre değişmelerine bağlı genel yozlaşma, doğal olarak tedris mesleğini temsil edenlerin disiplin suçlarında artışa sebebiyet vermiştir. Bilhassa kadrolarda ortaya çıkan şişkinlik ve tıkanıklık, tayin ve terfi sistemindeki adaletsiz uygulamalar, müderrislerin mesleğe bağlılıklarını aşındırarak yetki ve sorumluluklarını aşan ilişki ve uğraşılara yönelmelerine yol açmıştır. Medrese vakıflarından haksız kazanç sağlama, görevi ihmal, meslek dışı ticarî ve zirâî uğraşılar, usulsüz ve menfaat karşılığı icazetname verme, suhte kıyımlarına destek veya doğrudan karışma gibi yaygın disiplin suçları, söz konusu olumsuz gidişatın belirtileridir.¹²⁵

Azillerde, yanlış bilgilendirilme veya başka sebepler yüzünden haksızlık yapıldığına dair şikâyetlere de rastlanmaktadır. Reisületıbbı Mehmed Efendi'nin imzasını taşıyan 5 C 1106 (21 Ocak 1695) tarihli vesika bu açıdan önemlidir. Vesika özetle şöyledir: "...etıbbı-i hâssadan olub bundan akdem mahmiyye-i İstanbul'da Sultan Süleyman Han hazretlerinin binâ buyurdıkları Tıp Medresesi müderrisi olan Ebu'l-Esad Ahmed Efendi ehl-i ilim ve sahib-i fazîlet ve tıp dersini ifâdeye kâdir olub azlini icâb ettiren hali yoğiken hilâf-ı inhâ ile azl ve yerine etıbbâ-i hassadan Ahmed Efendi nâm kimesneye tevcîh olunmağın yine mezbûr Ebu'l-Esad Ahmed Efendi dâîlerine tevcîh ve inâyet buyrulmak ricâsına der-i devlet-i masîre inha olundu..."¹²⁶

Yukarıdaki vesikada haksız bir azil uygulamasının varlığı iddia edilmektedir. Ayrıca azledilen kişinin söz konusu uygulamayı gerektiren bir durumunun olmadığı belirtilmektedir. Bu iddiayı ileri süren zat (reisületıbbı) görevden alınan kişinin "ehl-i ilim ve sahib-i fazilet ve tıp dersini ifadeye kadir olub azlini icab ettiren hali yoğiken hilaf-ı inha ile..." ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeden, ilmî yetersizlik, ahlâkî değerlere karşı saygısızlık yani fazîlet sahibi olmama, tıp ilmini anlatmadaki başarısızlık ve benzeri unsurların o devirde azil

¹²³ İpşirli, a.g.m., s.216.

¹²⁴ *Süleymaniye Vakfiyesi*, s.33.

¹²⁵ Akgündüz, a.g.e., s.472.

¹²⁶ BOA, İ. Emin Sıhhiye Tasnifi, nr.82.

sebepleri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu vesikadan çıkarılabilecek bir başka sonuç ta, vesikayı ilgilendiren taraflar arasındaki yazışma üslubuyla ilgilidir. Burada mağdur olan Ebu'l-Esad Ahmed Efendi, Reisületıba Mehmed Efendi'nin de tasdikini alarak ve ilmî silsileyi takip ederek hakkını arama yoluna gitmektedir. Mağdur kişi şikâyetini tıp mesleğinin en yüksek makamı olan hekimbaşılığa iletmış ve o da gerekli incelemeler sonrası kararını ve onayını vererek sadaret ya da hükümdar makamına iletmıştır. Buradan hareketle haksız yere azledilen kişilerin itiraz etme hakkına sahip oldukları ve bu haklarını zaman zaman kullandıkları söylenebilir.

Muîdlerin tayin ve azilleri

Tayin ve azil vesikalarından anlaşılacağı üzere Süleymaniye Tıp Medresesi'ndeki yetenekli dânişmendler arasından seçilen muîdler farklı görevlere tayin edilebilmekteydi. Değişik vesikalar bu görevler hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Seretıba Mehmed Sadık tarafından verilen 1209/1794 yılına ait tayin yazısında "Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye'de dânişmend olan İbrahim Halifeye mezkûr medrese muîdliğinin tevcihi"¹²⁷ konu edilmektedir. Buradan, muîdlerin dânişmendler arasından tayin edildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Reisületıba Ömer imzasını taşıyan 14 Ş 1131 (2 Temmuz 1719) tarihli vesikada ise, " Medrese-i Tıbbiye şakirdlerinden es-Seyyid Mehmed Halife fevt olup şakirdliği mahlul olmağla mukteza-yı tarik üzere tıb medresesinde muîd olan Mehmed Emin dâileri mahall ve müstehak olmağın merkum şakirdlik vazife-i muayyenesiyle mezkur dailerine tevcih ve ihsan buyrulmak ricasına der-i devletü't-tahira arz olundu"¹²⁸ ifadesi vardır. Bu vesikadan da, Süleymaniye Tıp Medresesi muîdinin yine aynı müesseseye şakird olarak tayin olunabileceği anlaşılmaktadır.

Reisületıba Ömer'in imzasını taşıyan 5 S 1136 (5 Ekim 1723) tarihli bir başka vesikada " Sultan Mehmed Han Fatih evkâfindan yevmî iki buçuk akçe şakird-i tıb vazifeye mutasarrıf olan es-Seyyid Mehmed Emin fevt ve yeri hâli kalıb Medrese-i Süleymaniye'de muîd olan es-Seyyid Ahmed ibn es-Seyyid Mustafa her vechile mahall ve müstehak iken müteveffâ-yı mezbûr es-Seyyid Mehmed Emin ruûs-ı hümayûn ettirmek üzere iken fevt olmağla vazife-i mersûma merkûm es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Mustafa dâilerine tevcih ve ihsân ve müceddeden yedine ruûs-ı hümayûn i'tâ buyrulmak ricâsına der-i takrîre arz olundu"¹²⁹ kaydı bulunmaktadır. Buradan da, Fatih Sultan Mehmed Dârüşşifâsı'nda şakird olan zevat vefat edince boş

¹²⁷ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.798; Maarif Tasnifi, nr.5189.

¹²⁸ BOA, İ. Emin Sıhhiye Tasnifi, nr.168.

¹²⁹ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.204. Fatih Dârüşşifâsına bir başka tayin için bkz. BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1363.

kalan yere Süleymaniye Tıp Medresesi'nde muîd olan ve her yönden bu vazifeye layık olan kişilerin tayin edildiğini anlıyoruz. Tıp Medresesi müfdleri böylelikle teorik eğitim ağırlıklı bir müesseseden uygulama ağırlıklı bir müesseseye tayin edilebilmekteydi.

Reisületıba Mehmed Emin Efendi tarafından verilen 1148/1736 tarihli bir arzda ise; "İstanbul'da Sultan Ahmed Dâruşşifâsı'nda tabib-i sani İbrahim Efendi Haseki Sultan Dâruşşifâsı'na tabib olarak nakletmiş olmakla yerine Süleymaniye Medresesi Tıbbiyesi'nde muîd olan Ahmed Efendi'nin tayin buyrulması"¹³⁰ istenmekte ve Süleymaniye Tıp Medresesi muîdinin Sultan Ahmed Dâruşşifâsı'na ikinci tabip olarak tayin edilebileceğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Tıp Medresesi muîdlerinin zaman zaman Saray'a da tayin oldukları bilinmektedir. Bununla ilgili olarak 1184/1770 tarihli bir arz vesikası mevcuttur. Bu belgede, "Yevmi altı akçe vazife ile tabib-i hassa esamîsine mutasarrıf iken vefat eden İsmail Halifenin yerine Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye'de muîd olan İshak Halife'ye tevcih ve etebbâ-i hassa zümresine ilhak ile yedine berat itasından" bahsedilmektedir.¹³¹

Reisületıba Mehmed Arif'in imzasını taşıyan 1195/1781 tarihli başka bir tayin yazısında "Hassa tabiblerinden Mehmed Arif, tababeti terk ve Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye'de muîd olduğundan Sultan Mehmed Dâruşşifâsı'nda şakird olan İsmail Halife'ye beş akçesini tevcihi"¹³² sözkonusu edilmektedir. Bu ifadeden, uygulama ile teorik eğitimin birbirinden ayrıldığını daha iyi anlamaktayız. Zira ismi geçen zat pratisyen hekimliği terk ettikten sonra muîd olmuştur. Mehmed Arif'in hassa tabibi iken aynı zamanda Tıp Medresesi'nde muîd olduğunu kabul etsek bile bir görev farklılaşması söz konusudur. Çünkü hassa tabipliği uygulamaya diğeri ise ders tekrarına dayanan bir görevdir.

Hekimbaşı Mes'ud Efendi tarafından verilen 1225/1810 tarihli bir arzda "hasa etıbbasından İbrahim Efendiden alınan vazifeden üç akçesinin Süleymaniye Tıp Medresesi muîdlerinden ve hassa etıbbasından Mustafa Efendilerin vazifelerine zam"¹³³ edilmesi istenmektedir. Yani hassa tabipliği ile Tıp Medresesi muîdliği birlikte yürütülebilmektedir.

¹³⁰ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.144.

¹³¹ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.124.

¹³² BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1190.

¹³³ BOA, Cevdet Saray Tasnifi, nr.2098.

Dânişmendlerin tayinleri

Tıp Medresesi'ne medrese tahsili görmüş olarak gelen veya tabip çıraklığı yaparken daha sonra dânişmendliğe geçen talebelerin tayinlerini konu alan arşiv vesikaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Ser-etbba-i şehriyârî Mehmed Ârif'in imzasını taşıyan 14 Recep 1180 (15 Aralık 1766) tarihli vesikadan, bir Tıp Medresesi dânişmendinin, Fatih Dârüşşifâsı'na şâkird olarak tayin edilebildiği anlaşılmaktadır. Vesikadaki ifade şöyledir: "Sultan Mehmed Hân hazretlerinin dârüşşifâlarında yevmî yirmi akçe vazifeye tabib-i sâni olan es-Seyyid Hafız Mehmed Halife dârüşşifâ-yı merkûmun tabib-i evveli olup yeri hâlî kalmağın bundan akdem Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye dânişmendlerinden olup yevmî iki buçuk akçe vazifeye dârüşşifâ-yı mezkûrede şâkird tayin olunanların akdem ve erşedi iş bu-râfi rikâb-ı ubûdiyyet İsmail Halife'ye vazifey-i mersûmesi ile tabib-i sânilik tevcih..."¹³⁴

Diğer taraftan Ser-etbba Mehmed Sadık'ın 1209 / 1794 tarihli tayin yazısında "Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymaniye'de dânişmend olan İbrahim Halifeye mezkûr medrese muîdliğinin tevcihi" yani bir Tıp Medresesi dânişmendinin kendi medresesine muîd olarak tayini istenmektedir.¹³⁵

1209/1795 tarihli ruusda "Hassa etibbâsından ve Süleymaniye Tıbbiyesi'nde dânişmend olan on yedi akçeye mutasarrıf Hıfzı Ahmed Halife'nin uhdesindeki cihetin ref ile yerine erbâb-ı istihkâktan İbrahim Ethem Halife'nin tayini"¹³⁶ konu edilmekte ve hassa tabipliği ile Tıp Medresesi dânişmendliğinin birlikte yürütülebildiği anlaşılmaktadır.

Dânişmend tayinlerini yukarıdaki vesikalardan özetleyerek verirsek; Süleymaniye Tıp Medresesi dânişmendlerinin yine aynı medreseye muîd, Fâtih Dârüşşifâsı'na tabib-i sâni ve şâkird, saraya reisületıbba mukayyidi (kayıt memuru) olarak tayin olunabildiği ve hassa tabipliği ile Tıp Medresesi dânişmendliğinin birlikte yürütülebildiği görülür.

Aşağıdaki tabloda şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız akademik personelin tayin silsilesi ve diğer bazı sağlık kuruluşlarıyla olan ilişkisi verilmektedir. Tabloda daha çok tayinin yönü ön plana çıkarılmış olup aynı anda yürütülen görevler gösterilmemiştir. Bu itibarla tablo yanında şu hususların da göz önünde tutulması gerekmektedir:

¹³⁴ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1436.

¹³⁵ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.798; Cevdet Maarif Tasnifi, nr.5189.

¹³⁶ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.632.

- a. Süleymaniye Tıp Medresesi şâkirdliği ile hassa tabipliği birlikte yürütülebiliniyor.¹³⁷
- b. Süleymaniye Tıp Medresesi dânişmendliği ile hassa tabipliği birlikte yürütülebiliniyor.¹³⁸
- c. Süleymaniye Tıp Medresesi muîdliği ile hassa tabipliği beraber yürütülebiliniyor.¹³⁹
- d. Süleymaniye Tıp Medresesi dânişmendi aynı zamanda reisületıbbâ mukayyidi olabiliyor.¹⁴⁰
- e. Süleymaniye Tıp Medresesi'nden saraya ve dârüşşifâlara yapılan tayinleri gösteren vesikalarında kullanılan “şâkird” kelimesi kanaatimizce bu kelimenin bilinen en yaygın anlamı olan “talebe”den daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Vesikalardaki tayin silsilesi göz önünde bulundurulduğunda bu kelimenin bazeıı yeni yetişen tabib, bazen Tıp Medresesi'nde muîd ile müderris arasında bir makam, ekseriyetle de uygulamaya yönelik olarak çalışan ve rütbece dânişmend ile muîdin üzerinde bulunan hekim anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hazakatını ispatlayarak dükkan açma hakkını kazanan tabiplerin dükkanlarında bir ya da daha fazla şâkird çalıştırmaları da şâkirdliğin uygulamaya yönünü ön plana çıkarmaktadır.¹⁴¹
- f. Saray ve dârüşşifâlardan Süleymaniye Tıp Medresesi'ne müderris ya da muîd tayini dışında başka tayin gerçekleşmiyor. Tayin olunan müderrisler genellikle hassa tabiplerinden seçiliyor. Muîdler ise ekseriyetle Tıp Medresesi bünyesindeki dânişmendlerin başarılı olanlarından seçilmekle beraber bazen hassa tabipliğini terk eden tabiplerin de Tıp Medresesi'nde muîdlik yaptıkları da görülebilmektedir.

Süleymaniye Tıp Medresesi eğitim amacıyla kurulmuş bir kurum olduğundan diğer tüm sağlık kurumlarına hemen her seviyede eleman vermekte ancak her seviyede eleman almamaktadır. Zira diğer tıp müesseselerinde her seviyede tıp eğitimi verecek elemanı yoktur. İşte bu yüzden, örneğin Süleymaniye Tıp Medresesi'nde muîd olan bir elemanın Fatih Dârüşşifâsına ikinci tabib tayin edilmesi, tayin edilen kişi açısından bir terfi yani sosyolojik

¹³⁷ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1084.

¹³⁸ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.632.

¹³⁹ BOA, Cevdet Saray Tasnifi, nr.2098.

¹⁴⁰ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.442.

¹⁴¹ Halil Sahilliođlu, “1700 yılında İstanbul'da muayenehane açma izni olan tabip ve cerrahlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Nisan 1998, s.10-14.

anlamda dikey bir hareketlilik olarak kabul edilebilir. Bu tayinlerin alınan maaş açısından terfi olarak görülmesi Fatih Dârüşşifâsı'nın Süleymaniye Tıp Medresesi'nden daha yüksek bir eğitim müessesesi olduğu anlamına gelmez.¹⁴² Zira bu yükseliş, söz konusu iki kurumun alt-üst ilişkisinden bağımsız ve kişi merkezli bir mesleki ilerleme durumudur. Kişi, Tıp Medresesi'nde talebe iken daha sonra Fatih Dârüşşifâsı'nda tabip olmaktadır. Yani öğrencilik statüsünü değiştirerek kendisi açısından ilerleme sayılabilecek bir konuma gelmektedir. Dikkat edilecek olursa sözkonusu iki müessese arasında bir ilerleme ilişkisi yaşanmamaktadır. Bir başka deyişle burada bir işbölümü söz konusudur. Süleymaniye Tıp Medresesi, talebelere yoğun teorik eğitim vermekte ve bu eğitimi yanıbaşındaki Süleymaniye Dârüşşifâsı'nın klinik eğitim imkanlarıyla desteklemektedir. Buna karşılık Fatih Dârüşşifâsı ise büyük oranda bir uygulama yeri kimliğini taşımaktadır ve tıp eğitimi vermekten çok teşhis ve tedâvi amacıyla kurulmuştur ve bu işlevi yürütmektedir. Zaten vakfiyesinde de tıp eğitimi amacıyla kurulduğuna dair herhangi bir ifâde bulunmamaktadır. Bu durum, Fâtih Dârüşşifâsı ile Süleymaniye Tıp Medresesi arasındaki tayin hareketinin tek yönlü olarak ikincisinden birincisine doğru işlemesine bir açıklık getirebilir. Ser-etubba-yı hassa Mehmed Refi' imzasını taşıyan 29 C 1172 / 17 Şubat 1760 tarihli vesikada geçen "Dârüşşifâ-yı Sultan Mehmed Han'da şakirdân Mustafa Halife hasbe'l-âde vazife-i tabâbet-i hassa ile ihraç olunup yeri mahlûl olmağla Süleymaniye'de Tıp Medresesi'nde muîdimiz olan erbâb-ı istihkâk ve isti'dâd olan es-Seyyid Abdullah Halife dâileri ber-kânun-ı kadim Dârûş-Şifâyı Sultan Mehmed Hân'de şâkird buyrulmak ricasına..."¹⁴³ ifadesinden de anlaşılacağı üzere Tıp Medresesi'nde muîd olan es-Seyyid Abdullah Halife *ber-kânun-ı kadim* Fâtih Dârüşşifâsı'na şâkird olarak tayin edilmiştir. Burada geçen, "eski kanun ya da usul üzere" şeklinde sadeleştirilebilecek ifade, bir ast-üst ilişkisi bağlamında değil yukarıda ele almaya çalıştığımız çerçevedeki iş bölümününün usulünden kaynaklanan bir fonksiyonu olarak ele alınmalıdır. İki müessese arasındaki ücret farkı ise yapılan işin hacmi, zorluğu ve yoğunluğu

¹⁴² "Fatih Dârüşşifâsı'nda tıp eğitimi yapılıyor muydu" isimli makalesinde konuya ilişkin tıp tarihçileri tarafından günümüze kadar süregelen tartışmaların bir seyrini veren Ayten Altuntaş 1723-1783 yılları arasındaki atmış yıllık bir süre içerisinde Divan-ı Hümayun Ruus Kalemi tarafından tasdik edilmiş dokuz adet belgeden hareketle Fatih Dârüşşifâsı'nda kendilerine günde toplam 15 ikçe ayrılan 6 adet tıp talebesi bulunduğunu, bu talebelerin tayin tekliflerinin hekimbaşı tarafından yapıldığını, sözkonusu tayinlerin Süleymaniye Tıp Medresesi'nden yapıldığını ve Fatih Dârüşşifâsı'nı bitirenlerin hassa hekimliğine tayin edildiğini belirtir. Fatih Dârüşşifâsı'na yapılan tayinlerin ileri düzeyde programlı bir tıp eğitimi vermek amacıyla kurulan Süleymaniye Tıp Medresesi'nden yapılmış olmasından yola çıkan Altuntaş, Fâtih Dârüşşifâsı'nda verilen eğitimin Süleymaniye Tıp Medresesi'ndekinden daha üstün olduğu izlenimini edindiğini yazmaktadır (Ayten Altuntaş, "Fatih Dârüşşifâsı'nda Tıp Eğitimi Yapılıyor muydu?" *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1997, c. 27, sayı 161, s.35-39).

¹⁴³ BOA, Cevdet Sıhhiye Tasnifi, nr.1363.

yanısıra, meslektaşların kendi aralarında sıvırlmeleriyle ilgilidir. Zaten Fatih Dâruşşifâsı'nın iki hekimi ile Süleymaniye Tıp Medresesi müderrisinin maaşları 20'şer akçe olup iki müessese arasındaki maaş farkı daha ziyade alt kademelerdeki personelde görülmektedir. Örnek olarak, Tıp Medresesi'ndeki bevâb ve ferraş ikişer akçe alırken Fatih Dâruşşifâsı'ndakiler üçer akçe alınmaktadır. Diğer taraftan Süleymaniye Dâruşşifâsı ile Fâtih Dâruşşifâsı karşılaştırıldığında, Süleymaniye Darüşşifasında birinci tabibin 30, ikinci tabibin 15, üçüncü tabibinin 10 akçe aldığı görülür. Halbuki Fatih Vakfyesi'nde Fâtih Dâruşşifâsı'nın iki tabibinin de 20'şer akçe aldıkları belirtilmektedir.¹⁴⁴ Her iki dâruşşifânın vakfyesinden hareket edilirse Süleymaniye Dâruşşifâsı'nın gerek ilk tabibinin aldığı maaş ve gerekse diğer yardımcı personelinin sayısı bakımından Fâtih Dâruşşifâsı'ndan daha gelişmiş bir kurum olduğu görülür. Bu itibarla, Fâtih Dâruşşifâsı'nın teorik tıp eğitimi için tesis edilmiş bir medrese olan Süleymaniye Tıp Medresesi ile değil, tıbbî bilgilerin uygulandığı yer olan Süleymaniye Dâruşşifâsı ile karşılaştırılması daha uygundur.

Sonuç itibariyle, Süleymaniye Tıp Medresesi, başında doğrudan doğruya hekimbaşına karşı sorumlu bir müderris bulunan ve tıbbın öğretildiği bir eğitim kurumudur ve bu alanda ihtisaslaşmıştır. Başta Fatih Dâruşşifâsı olmak üzere İmparatorluğun diğer birçok sağlık kurumuna hekim sağlayan bir alt-yapı müessesesi olarak çalışmıştır.

¹⁴⁴ "... iki tabib-i mücerreb-i hâzık...her biri külle yevmin yirmi akçe vazifeye mutasarrıf olalar"
Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, s.248.

Süleymaniye Medical Medrese - I

Tuncay Zorlu

The establishment of Süleymaniye Medical Medrese in 1556 is considered to be a new stage in the history of Ottoman medical education. Prior to its foundation within the Süleymaniye complex (*küllîye*), the Ottoman physicians were trained the hospitals (*dârüşşifâ*).

The need to establish a medical medrese was mainly due to the insufficient number of doctors in Ottoman health institutions. We know that Bursa Yıldırım Bayezid Hospital, which is the first Ottoman hospital known, recruited a doctor from the Memlukids and he was assigned chief-physician (*hekimbaşı*). Mehmed the Conqueror appointed Persian doctors as his consultant physicians and Süleyman the Magnificent nominated Musa b. Hamun as his private physician. Later on, physicians from other countries were recruited and employed in high posts. Sultans' imperial edicts (*ferman*) preventing incapable and unqualified physicians from medical practice points also to the need of competent medical staff.

Sixteenth century writers and historians such as Küçük Hasan-Beyzâde Ahmed Paşa (d. 1636) and the Ottoman geographer and cosmographer Aşık Mehmed (d. after 1006/1598), drew attention to the educational function of Süleymaniye Medical Medrese. These references all seem to be in harmony with the explanation "...ve ilm-i tıbb için bina olunan medrese-i tayyibe..." in the trust deed of Süleymaniye complex. On the other hand, historian Ahmed Cevdet Paşa (1882-1895) mentions its military character stating that Süleymaniye Medical Medrese was founded to meet the need of the Ottoman army. The twentieth century-historian Tayyip Gökbilgin and historian Dr. Osman Şevki [Uludağ] (1889-1964) agrees with Cevdet Paşa while Süheyl Ünver considers this medical medrese to be a second university complex and the core of modern Turkish medical faculties, stating that this medrese perpetuated its function of training civilian doctors even when military medical schools *Tıbhane* and *Cerrahhane* opened in 1827.

Having assessed all these approaches as well as some archival documents, we can argue that this medrese supplied physicians to both military and civilian

institutions. Therefore it is clear that the Medrese's occasional changing focus on military or civilian-learned institutions, stem from needs caused by political and social conditions of the time.

The academic personnel of the medical medrese was constituted of *müdürris*, *muids*, *şakirds* and *danişmends*. Service personnel was composed of a *noktacı* (responsible for the order and regularity of the teaching, and maintains the discipline) 2 *bevvals* (doorkeeper) and 2 *ferrâş* (responsible for cleaning and furnishing the medrese). Salaries of the personnel and other expenditures were met by large waqf revenues of the Süleymaniye complex.

The medical medrese was built in a rectangular form and was composed of 12 domed-cells lined up on the shops in the Tiryakiler street which is located in the south-western part of the Süleymaniye Mosque. It functioned in connection with the *Dârüşşifâ* (hospital), *Dârülakâkîr* (drugstore), *Tabhâne* (the place where patients stay during their convalescence period) and *Imarethâne* (kitchen) the other components of the Süleymaniye complex. A kind of labor division shows itself with respect to these components. The medical students used to sleep in the cells there, eat free in the Imaret, use *Dârüşşifâ* for practicing the theoretical lessons they learned in the medical medrese, get their medicine from the drugstore, and after being cured in the hospital, they stay in Tabhane during convalescence.

After the Second Constitution (II. Meşrutiyet) in 1908, the medical medrese was merged in "Dâru'l-hilafeti'l-aliyye Medresesi" which gathered together all Istanbul medreses. At that time, the medical medrese was out of use and the government decided to start its restoration in 1330/1914. In 1918 this medrese was used by people whose houses were destroyed by the fire. Later on, the Istanbul Prefecture hired the 15 rooms of the medical medrese. The building was restored when Dr. Lütfi Kırdar was in the post of governor and mayor in 1944-45 and is used as a Maternity Clinic (*Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi*) since 1946.